

De Zaanstreek tussen dorp en stad

MKB Nederland / Rabobank

Rabobank Nederland

Stafgroep Economisch Onderzoek

Drs. F.J. Oevering

september 2004

Voorwoord

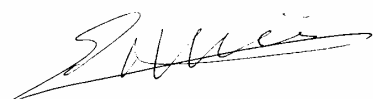
Geachte lezer,

De Zaanstreek is een dynamische regio die volop in beweging is. Een beweging die zich concentreert rond het vormgeven van een nieuwe identiteit, het varen van een andere koers. Het gaat daarbij enerzijds om het behouden van de traditionele industrie en anderzijds het aantrekken van nieuwe vormen van bedrijvigheid. De Zaanstreek moet een aantrekkelijke woon- en werkomgeving zijn met een uniek karakter die het hoofd kan bieden aan concurrentie uit omliggende regio's.

Voor het Zaanse midden- en kleinbedrijf (MKB) liggen er anno 2004 zowel kansen als bedreigingen op de loer. Het MKB is immers de motor van de economie. Die positie geeft ondernemers in de Zaanstreek de mogelijkheid mee te praten over de te varen koers, mee te denken over de invulling van de nieuwe identiteit en betrokken te worden bij besluitvorming over belangrijke projecten. De Zaanstreek telt momenteel ruim 7500 MKB-ondernemers, ieder met zijn eigen wensen en eisen. Iedere weldenkende ondernemer streeft in de eerste plaats zijn eigen belang na. Iedere verder denkende ondernemer realiseert zich dat wanneer er grootschalige projecten op stapel staan, krachtenbundeling met collega-ondernemers noodzakelijk is. Want wie zijn krachten bundelt, heeft de macht van het getal aan zijn kant en kan blijvend zijn stempel drukken op de Zaanse economie. Voor een georganiseerd bedrijfsleven is er altijd een plaats aan tafel. De tijd is gekomen dat Zaanse ondernemers zich verenigen en aanschuiven aan de tekentafel waar de Zaanse identiteit wordt vormgegeven.

Voor u ligt het resultaat van een gezamenlijk onderzoek van Rabobank Nederland en MKB-Nederland naar de lokale economie in de Zaanstreek. Het rapport richt zich op de kansen en bedreigingen voor het Zaanse MKB en vormt daarmee een belangrijke basis voor de inhoudelijke agenda van ondernemers. Onze dank gaat dan ook uit naar de initiatiefnemers van dit project en de onderzoeker de heer drs. F.J. Oevering van de Stafgroep Economisch Onderzoek Rabobank Nederland. Ook danken wij graag de gemeenten en de ondernemers die een bijdrage hebben geleverd aan dit rapport.

Met de presentatie van dit onderzoek, gaat MKB-Zaanstreek officieel van start. Wij zijn er klaar voor, u kunt erop rekenen dat wij de identiteit van het Zaanse MKB een gezicht geven dat blijvend wordt (h)erkend.



Engel Meijns

Voorzitter MKB-Zaanstreek



Ireen Boon

MKB Randstad-Noord



Tom van Roon

Rabobank Zaanstreek

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1- Conclusies en aanbevelingen	5
<i>1.1 Samenvatting en conclusies</i>	5
<i>1.2 Aanbevelingen</i>	6
Hoofdstuk 2 - Economische structuur en ontwikkeling in de Zaanstreek	8
<i>2.1 De economische structuur: veel productie en weinig dienstverlening</i>	8
<i>2.2 De economische prestatie van de Zaanstreek: matig door lokale omstandigheden</i>	10
Hoofdstuk 3 - De bevolking in de Zaanstreek, ontwikkeling en kenmerken	16
<i>3.1 Ontwikkeling en samenstelling van de bevolking: stedelijk én landelijk beeld</i>	16
<i>3.2 Sociale aspecten: nauwelijks grootstedelijke problematiek</i>	19
<i>3.3 Ondernemers in de Zaanstreek: gewoon en op eigen kracht</i>	22
Hoofdstuk 4 - Ruimte, voorzieningen en gemeentelijk beleid in de Zaanstreek	27
<i>4.1 Ruimte: versnipperd, maar volop aanbod</i>	27
<i>4.2 Voorzieningen: beperkt in aantal en in uitstraling</i>	32
<i>4.3 Gemeentelijk beleid: spreek de taal van je klant</i>	35
Overzicht van geraadpleegde bronnen en literatuur	37

Inleiding

De oevers van de Zaan zijn al enige eeuwen sterk verstedelijkt. Vanaf de zestiende eeuw maakte de Zaanstreek naam met de bouw en reparatie van schepen, de houtindustrie en de papierindustrie. Later vertoonde het gebied met de verwerking en distributie van voedingsmiddelen een eigen gezicht in het palet van Nederlandse steden. Met het onderbrengen van de meeste van de Zaanse kernen in één gemeente, werden de Zaanoevers in de jaren '70 van de twintigste eeuw bovendien ook in administratieve en bestuurlijke zin erkend als een van de 'grote steden' in ons land.

(Grote) steden hebben een eigen karakter en ontwikkeling, zowel in ruimtelijk als in sociaal-economisch opzicht. Steden kenmerken zich in ruimtelijke zin door een hoge intensiteit van grondgebruik en zijn daarnaast brandpunten van sociale en economische vernieuwing. De multiculturele samenleving, de individualisering en de 'verdienstelijking' zijn in de steden veel verder voortgeschreden dan gemiddeld in het land.

De afgelopen decennia hebben een sterke groei van de bevolkingsomvang, de bedrijvigheid en de mobiliteit in ons land te zien gegeven. Bovendien zijn economie en samenleving van karakter veranderd. Het aantal allochtonen en ouderen nam in absolute en relatieve zin snel toe en de gemiddelde huishoudenomvang daalde sterk. Internationale concurrentie en specialisatie leidden ertoe dat ons land als vestigingsplaats voor productieactiviteiten aan betekenis heeft verloren en het aandeel van dienstverlenende activiteiten in de Nederlandse economie is sterk gegroeid. Daarbij heeft Nederland zich ontwikkeld tot een netwerkeconomie en een netwerksamenleving. Activiteiten van burgers en bedrijven spelen zich in een steeds grotere ruimte af, fysiek, qua tijd en maatschappelijk en cultureel. De toegenomen welvaart en mobiliteit stellen burgers en bedrijven in staat om hun wensen te vervullen ten aanzien van de activiteiten die zij ondernemen en omtrent de plaats waar en het tijdstip waarop zij dit doen.

Deze ontwikkelingen zorgen voor veranderingen in het stedelijke productiemilieu, het complexe geheel van omstandigheden in de omgeving van het bedrijfsleven in de stad. Het productiemilieu is van grote invloed is op het functioneren van een onderneming, maar is tegelijkertijd door een individuele onderneming nauwelijks te beïnvloeden. Slechts door samenwerking en gezamenlijk optreden kan het bedrijfsleven invloed uitoefenen op het vestigingsklimaat op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Deze notie vormt de basis van de organisatiestructuur en de werkwijze van MKB Nederland. Aanvullend op de landelijke activiteiten wil MKB Nederland zich ook in de Zaanstreek inzetten voor behartiging van de belangen van het bedrijfsleven. De oprichting van MKB Zaanstreek vormt de aanleiding voor deze studie naar het regionale productiemilieu in de Zaanstreek¹, met als centrale vragen:

1. *Hoe heeft de Zaanstreek zich de afgelopen jaren in sociaal-economisch opzicht ontwikkeld?*
2. *Welke knelpunten ondervindt het bedrijfsleven in de Zaanstreek en op welke wijze kan zij bijdragen aan een oplossing?*

Omtrent de economische ontwikkeling en het productiemilieu wordt een aantal **conclusies** getrokken die zich ook laten lezen als een korte **samenvatting** van de studie. Samen met de **aanbevelingen** vormen deze het eerste hoofdstuk van het rapport. De studie zelf begint in **hoofdstuk 2** met een overzicht van de economische structuur van de Zaanstreek. Deze wordt geplaatst in het kader van de 'verdienstelijking' en 'deïndustrialisering' van ons land. Vervolgens komt aan de orde hoe het Zaanse bedrijfsleven in de afgelopen jaren heeft gepresteerd. De matige economische ontwikkeling was niet zozeer het gevolg van de economische structuur, als wel van regionale omstandigheden. Dit productiemilieu wordt in de beide volgende hoofdstukken onder de loep genomen. In **hoofdstuk 3** wordt ingegaan op de omvang, kenmerken en ontwikkeling van de bevolking in de Zaanstreek. In **hoofdstuk 4** komen het woon- en leefklimaat en het gemeentelijk beleid in de Zaanstreek aan de orde.

¹ Onder Zaanstreek wordt in deze studie verstaan, de gemeenten Zaanstad, Oostzaan en Wormerland.

Onderhavige studie over de Zaanstreek verschijnt in het kader van het project ‘Lokale Economie’. In dit project zetten de Rabobank en MKB Nederland zich gezamenlijk in voor de versterking van de positie van het midden- en kleinbedrijf in ons land. Doelstelling van het project ‘Lokale Economie’ is het ‘informerende van de lokale ondernemersverenigingen over de ontwikkelingen die zich in de lokale economie voordoen, waardoor de beleidsbeïnvloeding door deze vereniging effectiever kan plaatsvinden’.

De studies in het kader van het project ‘Lokale Economie’ bevatten geen diepgaande analyse van de achtergrond en samenhang van ontwikkelingen in de lokale context en ook geen toekomstverkenningen. Zo’n onderzoek zou voorbijgaan aan het doel van het project. Evenmin behelzen de rapporten een actieprogramma, plan van aanpak of stappenplan. Daarvoor is de afstand tussen het bureau van de onderzoeker en de dagelijkse praktijk te groot. Niettemin hoop ik dat onderhavige studie wat inzicht, wat richting en wat relativering biedt voor alle partijen ‘die het in de Zaanstreek samen zullen moeten doen’.

Het onderzoek voor de ‘Lokale Economie’-studies wordt door Stafgroep Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland uitgevoerd. Deze onderzoeken hebben alle een vergelijkbare opzet. Er wordt gestart met het maken van een ‘sociaal-economische schets’, waarna een thema dat ter plekke ‘speelt’ wat verder wordt uitgewerkt. De rapportage mondt vervolgens uit in aanbevelingen omtrent te ondernemen stappen.

In deze rapportage wordt de ontwikkeling in de Zaanstreek in kaart gebracht en in een kader geplaatst. De Zaanstreek krijgt immers pas kleur als het gebied in het perspectief wordt geplaatst. Dit gebeurt allereerst door de regio te vergelijken met het beeld voor geheel Nederland. Daarnaast wordt de Zaanstreek afgezet tegen het gemiddelde voor de ‘sterk stedelijke gemeenten’² in ons land en tegen de ontwikkeling in de ITSO-steden³. In de tekst is duidelijk onderscheid gemaakt tussen de ontwikkeling in de steden in het algemeen en de specifieke situatie in de Zaanstreek.

Voor deze studie zijn tal van bronnen gebruikt: openbare statistieken, studies en beleidsstukken en interviews met ondernemers en vertegenwoordigers van ondernemersverenigingen in de Zaanstreek. Waar nodig zijn deze bronnen in de tekst vermeld, uit interviews wordt echter niet geciteerd. Het rapport als geheel geeft de mening weer van de onderzoeker.

Desondanks is de onderzoeker niet de enige die zich voor deze studie heeft ingezet. Het onderzoek werd begeleid door de stuurgroep MKB Zaanstreek i.o. waarin zitting hebben, de dames I. Boon, L. van Pielkenrood en A. Dekker, en de heren M. Bleeker, J. Knap, E. Meijns, R. Moes, A. van Roon, M. Staats, B. Sombroek, R. Verweij en J. Zwart.

² Het CBS deelt op grond van het aantal adressen per km² de Nederlandse gemeenten in vijf categorieën van verstedelijking in, van ‘zeer sterk stedelijk’ bij 2.500 adressen of meer per km², tot ‘niet stedelijk’ bij minder dan 500 adressen per km².

De categorie van de ‘zeer sterk stedelijke gemeenten’ wordt gevormd door de twaalf dichtstbevolkte gemeenten in ons land, zoals Amsterdam, Utrecht, Haarlem en Leidschendam-Voorburg. Zaanstad behoort, met de meeste andere grote gemeenten, zoals Alkmaar, Breda en Zwolle, en een aantal kleinere, zoals Diemen, Heemskerk en Velsen, tot de categorie ‘sterk stedelijk’. Deze beide categorieën worden in deze studie verder als ‘stedelijk’ aangeduid.

Bij de ‘matig stedelijke gemeenten’, met 1.000 tot 1.500 adressen per km², overheersen grote en kleine voorsteden als Castricum, Haarlemmermeer, Houten, en Ouder-Amstel. Ook Wormerland behoort tot deze categorie. De matig stedelijke gemeenten, die hier verder ‘suburbia’ genoemd zullen worden, kenmerken zich door een groot verloop onder de gemeenten, doordat enerzijds ‘matig stedelijke gemeenten’ in hoog tempo ‘stedelijk’ worden en doordat anderzijds ‘weinig stedelijke gemeenten’ tot de categorie toetreden.

Bij de ‘weinig stedelijke gemeenten’ gaat het veelal om landelijk gebied met een kern van behoorlijke omvang, zoals Oostzaan, Ouderkerk en Uitgeest. De ‘niet stedelijke gemeenten’, zoals Liemeer en Zeevang, ontberen doorgaans zo’n kern. Beide categorieën worden hier verder ‘landelijk gebied’ genoemd.

³ Het Industrieel-Technisch Stedenoverleg is een samenwerkingsverband van de gemeenten Almelo, Deventer, Eindhoven, Emmen, Helmond, Hengelo, Hoogeveen, Sittard-Geleen, Tilburg, Velsen, Venlo en Zaanstad. In deze gemeenten biedt de industrie meer dan 20% van de werkgelegenheid. In de woorden van de voorzitter van ITSO: ‘Een gezonde industrie is essentieel voor werkgelegenheid en welvaart. Dat besef is nog niet overal doorgedrongen. De industrie krijgt te weinig aandacht in het beleid van de rijksoverheid. Daar wil ITSO verandering in brengen’.

Tot slot wil ik op deze plaats de personen noemen die ik voor dit onderzoek heb gesproken. Ik dank hen nogmaals voor hun medewerking:

G. Aafjes	Instacom Elektrotelematica
P. Ankum	Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel
P. Bode	Bedrijvenvereniging Wormerland
J. van Braam	Van Braam Minnesma Bouwers
R. van Elsland	Get Out
J. Goedhart	FKG Architecten
R. Hart	Belangenvereniging Industriegebied Achtersluispolder
G. Inden	Winkeliersvereniging DOKA Krommenie
J.P. de Jong	Arend Autobedrijven B.V. Zaandam
R.M. de Joode	Kuijs Reinder Kakes
A.C. Looman	Gemeente Zaanstad, Dienst Stad
M.M. Lust	Bedrijvencontact Westzaanse Gemeenschap
J.F. Pameijer	Zaanse Ondernemerssociëteit De Corner
J.H. Pfann	Ondernemersvereniging City Center Zaandam
P. Roos	ODV Rubber en Kunststoffen
J. Ruig	Contactgroep Bedrijven Oostzaan
M. Staats	IKTC
T.R. Selling	Nomag Technische Handelsonderneming
R. van der Struijk	Erdi B.V.
R. Verweij	Kamer van Koophandel Amsterdam
L. Weenink	Foto Loek Weenink
G. Wijma	Gerard Wijma Makelaardij
E.C. Woudt	Ondernemersvereniging Rondje Koog

Hoofdstuk 1- Conclusies en aanbevelingen

1.1 Samenvatting en conclusies

Onderhavige studie naar de economische ontwikkeling en het vestigingsklimaat in de Zaanstreek laat zich in onderstaande tien conclusies samenvatten:

1. *Veel industrie en bouw, kleine collectieve sector*
De Zaanstreek heeft een tamelijk 'landelijke' economische structuur. Het aandeel van productieactiviteiten is groot, niet alleen dankzij de industrie, maar ook door de bouwnijverheid. Het aandeel van de dienstverlening in de economie is voor een stad echter klein. Dat is het gevolg van de beperkte omvang van de sectoren openbaar bestuur en gezondheidszorg. De commerciële dienstverlening is in verhouding tot de totale economie echter maar weinig kleiner dan gemiddeld in de steden.
2. *Geen 'verdienstelijking', maar industriële herstructurering*
In de Zaanstreek is door krimp van de werkgelegenheid in de commerciële diensten en de gezondheidszorg nauwelijks sprake van 'verdienstelijking'. De industrie ontwikkelde zich juist relatief voorspoedig. Weliswaar nam de werkgelegenheid in deze sector af, maar deze krimp was veel kleiner dan gemiddeld in de Nederlandse industriesteden. Bovendien wordt de samenstelling van de industrie in de Zaanstreek gevarieerder door de opkomst van de chemische en de machine-industrie naast de voedingsmiddelen- en papierindustrie.
3. *Matige economische prestatie . . .*
Als gevolg van de krimp van de werkgelegenheid in de dienstverlening en de gezondheidszorg kon de Zaanstreek de banengroei van de Nederlandse steden niet bijhouden. Aan de andere kant groeiden de transportsector, het onderwijs en het openbaar bestuur juist sterker dan gemiddeld. Als de commerciële dienstverlening buiten beschouwing wordt gelaten, deed de Zaanstreek qua banengroei beslist niet onder voor de andere steden in ons land.
4. *. . . door productieomstandigheden?*
De sectorstructuur van de Zaanse economie bood in het midden van de jaren '90 echter geen slecht uitgangspunt voor economische groei. Het aandeel van de commerciële dienstverlening, die de basis vormde onder de 'boom' in werkgelegenheid van afgelopen jaren, deed hier immers nauwelijks onder voor het gemiddelde in de Nederlandse steden. Door de regionale productieomstandigheden, factoren die ter plekke spelen, heeft de Zaanstreek de belofte van economische vitaliteit echter niet waargemaakt.
5. *Geringe groei, jongeren verlaten de stad*
De bevolkingsomvang van de Zaanstreek is in de afgelopen jaren relatief weinig gegroeid en vormde dus geen gunstige factor voor economische groei. Daarbij was de samenstelling van de groei nogal 'landelijk'. De regio kent een relatief hoog geboortesaldo, maar een laag vestigingsoverschot. Binnenlands is zelfs sprake van een vertrekoverschot. Met name jongeren en 'oudere jongeren' verlaten de stad en hun plaats op de woningmarkt wordt ingenomen door allochtonen en mensen in de fase van gezinsvorming. Het terugbrengen van het hoger onderwijs in de stad kan een goed instrument zijn om de uitstroom van jongeren te keren.
6. *Geen grootstedelijk getto*
Van grootstedelijke sociale problematiek, die voor het bedrijfsleven doorgaans ongunstig is, is in de Zaanstreek echter geen sprake. Er zijn weliswaar sociale problemen en arbeidsongeschiktheid komt relatief vaak voor. Daarnaast is de 'creatieve klasse' in de regio klein en is het opleidingsniveau van de beroepsbevolking laag. Daar staat echter een aantal zeer gunstige factoren tegenover: lage criminaliteit, grote arbeidsparticipatie, ook van groepen die doorgaans minder kans maken op de arbeidsmarkt, een behoorlijke welvaart en een groot aantal starters. Daarbij staat de regio bekend om de mentaliteit van 'handen uit de mouwen'.

7. *De Randstad in het klein*

De Zaanstreek vormt een stedelijke ring om het Guisveld en Westzaan. Het gevolg daarvan zijn kleinschaligheid en een aantrekkelijk landschap, maar ook een extensief gebruik van de grond en versnippering van voorzieningen en infrastructuur. Overigens doet die versnippering zich ook in andere Nederlandse steden voor en is de congestie op de snelwegen hier niet groter dan elders in de Centraal-Nederlandse Stedenring.

8. *Wel een grote gemeente, geen grote stad*

Het aanbod van werkgelegenheid in de Zaanstreek is klein ten opzichte van de omvang van de beroepsbevolking. Daarnaast is het aanbod van zorg, cultuur en winkels beperkt. De stad heeft vooral een woonfunctie: veel Zaankanters werken elders en de stad oefent nauwelijks aantrekkingskracht uit op zijn omgeving en vervult dus geen functie als stedelijk centrum. Amsterdam is daarvoor blijkbaar te dichtbij. Hoewel het centrum van Zaandam in beleidstermen geldt als een kern van tweede orde in de Randstad, is het verschil met de centra van bijvoorbeeld Leiden en Dordrecht groot.

9. *Op de verkeerde plek?*

Het woningaanbod in de Zaanstreek is in de afgelopen jaren toegenomen dankzij het 'op stoom' komen van het VINEX-programma in Saendelft en dankzij enkele binnenstedelijke herstructureringsprojecten. De Zaanstreek biedt een gevarieerd en aantrekkelijk woonmilieu. Ook de uitgifte van bedrijventerrein is de afgelopen jaren fors geweest. Dat bood niet alleen een uitwijkmogelijkheid voor bedrijven uit de stad, maar maakte ook groei mogelijk van het bedrijvenbestand. De expansie in de dienstensector met de bijbehorende 'boom' op kantorenmarkt is echter volledig aan Zaanstad voorbij gegaan. De ligging van de Zaanstreek 'ten noorden van het kanaal' lijkt daaraan debet te zijn. De stad ligt aan de rand van de Centraal-Nederlandse Stedenring (Randstad, KAN-gebied en Brabantse steden), die met name groei vertoont in het groene centrum (Groene Hart, Rivierenland) en aan de zuid- en oostkant.

10. *MKB Zaanstreek als tolk?*

Naast (verplichte) regelgeving en belastingheffing vormt de (mis)communicatie tussen overheid en bedrijven aan beide zijden een belangrijk punt van zorg. De lokale overheid ziet tussen de 9.000 ondernemingen (de bomen) vaak 'het bedrijfsleven' (het bos) niet meer. Het bedrijfsleven ervaart de gemeente als traag, inconsistent en ondoorgrondelijk. Aan MKB Zaanstreek is de uitdaging om een brug te slaan tussen de wereld van algemeen belang rechtszekerheid, waarin de overheid zich beweegt, en de wereld van het bedrijfsleven, van kansen en bedreigingen die op korte termijn om ingrijpen vragen.

1.2 Aanbevelingen

Voor MKB Zaanstreek, bedrijfsleven en lokale overheden volgt uit deze studie en vijftal aanbevelingen:

1. *Over de richting*

De Zaanstreek is meer een woongebied dan een werkgelegenheids- en verzorgingscentrum. De regio heeft door haar ligging de 'verdienselijking' gemist, maar is sterk in industrie en transport. De Zaanstreek wijkt daardoor af van andere Nederlandse gemeenten met een vergelijkbare omvang. De richting waarin de gemeente zich zou moeten ontwikkelen, is daardoor ook een andere. Een aantrekkelijk woonmilieu biedt draagvlak voor (consumentverzorgende) bedrijvigheid en leidt daardoor (op den duur ook) tot economische groei.

Zaanstreek, richt je op je sterke punten!

2. *Over levendigheid in de stad*

Zoals in iedere stad, leidt menging van wonen en werken in de Zaanstreek tot tegengestelde belangen en een trek van bedrijven uit de (binnen)stad naar buiten. Daarbij doet 'de markt' haar werk en worden oude bedrijventerreinen opnieuw in gebruik genomen. Bedrijven ontbreken daarbij echter meestal en daarmee levendigheid en aantrekkelijkheid. Er is een gezamenlijke inspanning nodig van gemeente, beleggers, ontwikkelaars, bedrijfsleven en bewoners om bij

herontwikkeling ook bedrijven een plaats te geven. Die inspanning is maar voor een deel financieel van aard. Leiderschap, doelgerichtheid, vasthoudendheid en organisatietalent van de zijde van de gemeente zijn veel belangrijker.

Gemeente, zorg ervoor dat ook bedrijven een plaats krijgen in de stedelijke herstructurering!

3. *Over het hoeden van het algemeen (ondernemers)belang*

De lokale overheid is vaak betrokken in onderhandelingen met grote partijen van binnen en buiten de regio, zoals bij gronduitgifte, vernieuwing van woonwijken en reconstructie van het stadscentrum. Financiële overwegingen, en waar het betreft overheidsopdrachten ook mededingingsregels, spelen daarbij een grote rol. Ook nu weer is het opkomen voor het bedrijfsleven door zijn belangen in de onderhandelingen te betrekken, het minste wat de gemeente kan doen. Het bedrijfsleven moet natuurlijk wel adequaat reageren. Succes is niet verzekerd.

Gemeente, treed op als handelsmissie voor het MKB!

MKB Zaanstreek, zorg voor de juiste delegatie in die missie!

4. *Over schoolgaan*

Opleidingen brengen jong volk en levendigheid in de stad. Voor het bedrijfsleven is echter niet iedere opleiding hetzelfde. De specifieke economische structuur in de Zaanstreek en het aanbod van opleidingen door brancheorganisaties zorgen ervoor dat de ene opleidingsinspanning voor het regionale bedrijfsleven meer vruchten afwerpt dan de andere.

MKB Zaanstreek, inventariseer de behoefte van de ondernemers aan opleidingen!

5. *Over communicatie en beeldvorming*

Overheid en bedrijfsleven redeneren en werken vanuit verschillende uitgangspunten en dat maakt de onderlinge communicatie moeilijk. Velen die werken in een budgetgestuurde organisatie hebben slechts een vage notie van het winstbegrip (figuur 1.1), maar geen weet van de primaire zorg van het bedrijfsleven, de operationele kasstroom (figuur 1.2). Zij kunnen daardoor het bedrijfsleven niet in zijn eigen woorden tegemoet treden, terwijl de mening van ondernemers over het lokale productiemilieu juist wordt sterk beïnvloed door manier waarop door bestuur en ambtenarij wordt gecommuniceerd.

Aan de andere kant heeft het bedrijfsleven zelf ook nog een weg te gaan op het gebied van onderlinge communicatie en samenwerking. Als het er daarin slaagt, heeft het op haar beurt een duidelijker gezicht in het contact met de overheid.

Gemeente, treedt naar buiten, ga het gesprek met het bedrijfsleven aan!

MKB-Zaanstreek, wees als smeerolie, kruip in alle hoeken en gaten van overheid en bedrijven!

Bedrijven, adopteer een ambtenaar!

Figuur 1.1 De mythe van de winst

$$\frac{\text{aantal x verkoopprijs}}{\text{aantal x inkoopprijs}} \quad -/-$$

winst

Figuur 1.2 De realiteit van de ondernemer



Hoofdstuk 2 - Economische structuur en ontwikkeling in de Zaanstreek

De economische structuur, de manier waarop de mens in zijn bestaan voorziet, is voortdurend in ontwikkeling. In ons land is in de afgelopen decennia sprake geweest van een zeer sterke ‘verdienstelijking’ van de economie, die mogelijk was dankzij de productiviteitsverhoging in landbouw en industrie en door de internationale arbeidsdeling. ‘Verdienstelijking’ houdt de toename van het aandeel van de dienstverlening in de economie in. Het gaat hierbij zowel om een breed aanbod

van zakelijke, financiële en recreatieve diensten vanuit de marktsector, als om openbaar bestuur, onderwijs en gezondheidszorg in de collectieve sector van de economie.

Hoewel de mogelijkheden voor verhoging van de productiviteit in de dienstverlening beperkter zijn dan in landbouw en industrie, biedt deze activiteit toch een belangrijke basis voor de regionale werkgelegenheid en welvaart⁴. Ten eerste is de vraag naar allerlei diensten zeer groot en althans het persoonsgebonden deel van de dienstverlening is minder dan de productie van fysieke goederen onderhevig aan schaalvergroting en internationalisering. Ten tweede is de economische structuur van grote invloed op de economische groei in een regio. Sectoren verschillen immers sterk van elkaar

Indeling economische activiteit.

De basis voor onze welvaart wordt gelegd door ‘maakactiviteiten’, de productie van materiële goederen door de land- en tuinbouw, winning van delfstoffen, de industrie en de bouwnijverheid. Distributieactiviteiten slaan de brug tussen deze producenten en de consumenten. In deze sfeer zijn bedrijven in de handel, de reparatie en het transport actief. Activiteiten die zich richten op de organisatie van de samenleving en op menselijke ontwikkeling en welzijn nemen toe met de complexiteit van onze samenleving. Hierbij gaat het om dienstverlening met een niet-fysiek product, zoals de horeca en zakelijke en financiële diensten en de collectieve sector: openbaar bestuur, onderwijs en zorg.

qua groei van omzet en werkgelegenheid.

Economische groei, oftewel de prestatie die een economie levert, kan met verschillende maten worden gemeten. Doorgaans wordt de waarde van de in een gebied voortgebrachte goederen en diensten gebruikt. Op regionaal niveau gaat het daarbij dan om de groei van het Bruto Regionaal Product (BRP). Helaas publiceert CBS deze cijfers met enkele jaren vertraging en op een relatief hoog geografisch schaalniveau. De recente economische prestatie van het bedrijfsleven en de vergelijking van steden onderling moeten daarom met andere middelen in kaart worden gebracht. In dit hoofdstuk wordt, na een overzicht van de economische structuur (paragraaf 2.1), de economische prestatie in de Zaanstreek gemeten (paragraaf 2.2). Naast BRP-cijfers kunnen daarvoor ook andere bronnen worden gebruikt, zoals de uitkomsten van de ERBO-enquête, de Monitor Bedrijfsactiviteit en de ontwikkeling van de werkgelegenheid.

2.1 De economische structuur: veel productie en weinig dienstverlening

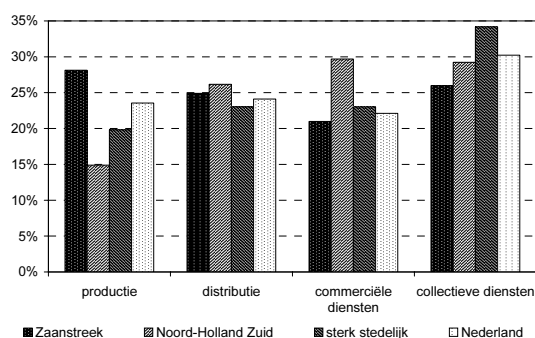
Steden zijn brandpunten van economische vernieuwing door ‘verdienstelijking’. De opkomst van de diensteneconomie is in de steden begonnen en is daar ook het verst gevorderd. Inmiddels komt 62% van de stedelijke werkgelegenheid voor rekening van de dienstverlening. Weinig meer dan een vijfde van de werkgelegenheid betreft de distributie van goederen en slechts 16% van de banen in de steden heeft nog betrekking op de productie van tastbare goederen. In het landelijk gebied komt het aandeel van de dienstverlening niet boven de 40% uit. Het aandeel van de productie in de werkgelegenheid is er met 35% ruim tweemaal zo groot als in de steden. Dat is niet alleen te danken aan de agrarische sector. De industrie, de bouwnijverheid en de transportsector hebben in het landelijk gebied even goed een relatief groot aandeel in de werkgelegenheid.

⁴ Het stereotype beeld van ‘hoogwaardig’ en schoon werk in de dienstverlening en ‘laagwaardig’ en vuil werk in de industrie is archaisch en klopt niet. De werkgelegenheid in de industrie kan steeds meer worden gekenschetst als hoogwaardige en schone procesbetering. Veel banen in de dienstverlening, zoals in de zorg en de schoonmaak, zijn daarentegen juist lichamelijk zwaar en niet ‘schoon’.

In de Zaanstreek is de ‘verdienselijking’ nog niet ver voortgeschreden. De regio telt bijna 64.400 banen. Hiervan neemt de dienstverlening slechts 47% voor zijn rekening, veel minder dan gemiddeld in de sterk stedelijke gemeenten (57%). Overigens is het aandeel van de dienstverlening in de IJmond met 43% nog kleiner. De beperkte ‘verdienselijking’ van de Zaanstreek is vooral het gevolg van de relatief geringe omvang van de sectoren openbaar bestuur en gezondheidszorg. Het aandeel van de commerciële diensten in de regio doet echter maar weinig onder voor het gemiddelde in de sterk stedelijke gemeenten (figuur 2.1). De geringe omvang van de collectieve dienstverlening duidt erop dat de Zaanstreek nauwelijks een centrumfunctie vervult voor zijn omgeving (paragraaf 4.2).

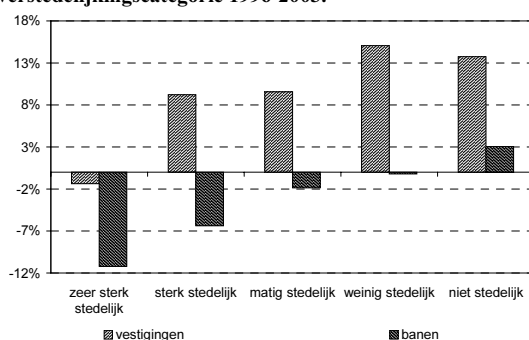
Aan de andere kant is het aandeel van de productieactiviteiten in de Zaanse werkgelegenheid opvallend groot (28%). In de eerste plaats is de industrie daarvoor verantwoordelijk. De ruim 11.000 industriële banen in de regio zijn goed voor 18% van de regionale werkgelegenheid. Daarnaast is echter ook de bouwnijverheid een belangrijke pijler onder de Zaanse economie. Met bijna 10% van de regionale werkgelegenheid is deze sector bijna tweemaal zo groot als gemiddeld in de sterk stedelijke gemeenten.

Figuur 2.1. Werkgelegenheid naar activiteit 2003.



Bron: LISA

Figuur 2.2. Ontwikkeling industriële werkgelegenheid naar verstedelijkingscategorie 1996-2003.



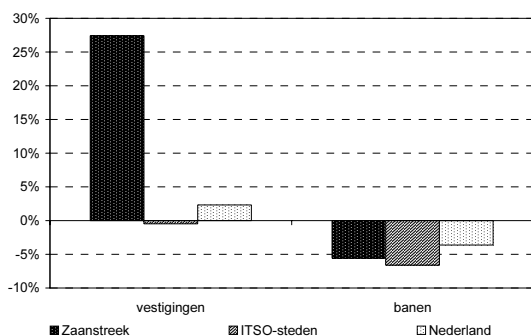
Bron: LISA

De deïndustrialisering in ons land komt grotendeels voor rekening van de steden. Door rationalisering en internationale herverdeling van de productie neemt de industriële werkgelegenheid in ons land gestaag af. Tegelijkertijd leidt de afsplitsing van activiteiten tot een toename van het aantal industriële vestigingen. In de periode 1996-2003 nam het aantal industriële bedrijven in ons land met 2% toe, terwijl het aantal banen in de industrie met 4% afnam. Nederland telde in 2003 nog bijna 53.000 industriële bedrijven, die goed waren voor 995.000 banen. De industrie neemt daarmee nog slechts 6% van de bedrijven en 13% van de werkgelegenheid in ons land voor haar rekening. De krimp deed zich in alle industriële sectoren voor, met uitzondering van de hout- en meubelindustrie, die juist een werkgelegenheidsgroei kende (+10%). Met name in de textielindustrie en in de nutsbedrijven was de krimp fors.

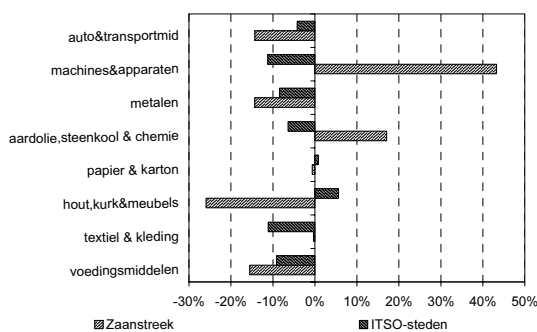
Deïndustrialisering is in grote mate een stedelijk verschijnsel (figuur 2.2). Door omvang en milieubelasting van de activiteiten, passen industriële activiteiten in het algemeen slecht in een woonomgeving. In het landelijk gebied, waar meer mogelijkheden zijn voor huisvesting van bedrijven met een grotere mate van milieubelasting, nam de industriële werkgelegenheid juist (nog) toe. Ook was in de afgelopen jaren de groei van het aantal industriële bedrijven hier sterker dan in de steden. Dit duidt erop dat ook binnen ons land per saldo sprake is van een verschuiving van de industriële activiteiten, en wel van stedelijke naar landelijke gemeenten. De industrie heeft inmiddels dan ook het karakter van een ‘landelijke’ sector gekregen.

Figuur 2.3. Ontwikkeling vestigingen en banen in de industrie 1996-2003.

Figuur 2.4. Ontwikkeling werkgelegenheid per industriële sector 1996-2003.



Bron: LISA.

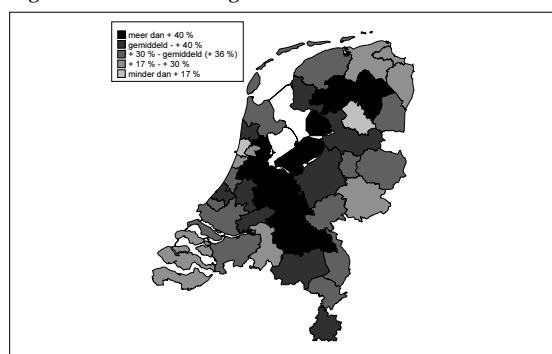


Bron: LISA.

In de Zaanstreek was de afgelopen jaren slechts in beperkte mate sprake van deïndustrialisering. De industriële ontwikkeling is hier vergelijking met de ontwikkeling in de ITSO-steden gunstig verlopen (figuur 2.3). De krimp van de werkgelegenheid was hier wat minder sterk (-6%) en het aantal vestigingen nam veel sterker toe (+27%) dan gemiddeld in deze 'industriesteden'. Daarnaast was de omzetontwikkeling van de Zaanse industrie in de afgelopen jaren beter dan gemiddeld (KvK, 2004). Bovendien lijkt op basis van het groeipatroon van de industrie in de Zaanstreek sprake te zijn van een industriële herstructurering (figuur 2.4). De 'traditionele' industriële pijlers van de regio, de voedingsmiddelen- en papier & kartonindustrie, presteerden in de Zaanstreek minder goed dan gemiddeld in de ITSO-steden. Wellicht speelt naast productiviteitsverhoging door procesinnovatie, het verlies van zelfstandigheid van de Zaanse industrie hierbij een rol. De sectoren chemie en machine-industrie deden het hier echter juist opvallend goed. Het aantal banen in deze sectoren nam toe met respectievelijk 182 (+18%) en 575 (+43%). Door deze ontwikkeling is het aandeel van 'moderne' sectoren⁵ in de Zaanse industrie ten koste van het aandeel van 'traditionele' sectoren sinds 1996 toegenomen van 31% tot 38%. Ondanks deze forse toename is het aandeel van de 'moderne' industrie in de regio echter nog altijd lager dan in de ITSO-steden (65%).

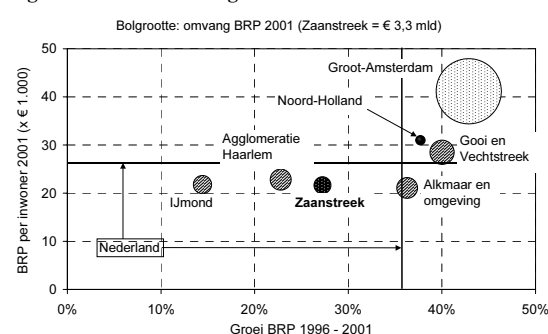
2.2 De economische prestatie van de Zaanstreek: matig door lokale omstandigheden

Figuur 2.5. Ontwikkeling BRP 1996-2001.



Bron: CBS

Figuur 2.6. Ontwikkeling BRP 1996-2001.



Bron: CBS

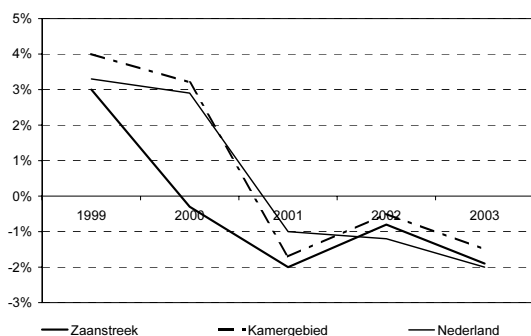
Nederlandse regio's verschillen aanzienlijk qua economische groei (figuur 2.5).

De Noordvleugel van de Randstad heeft de afgelopen jaren zijn positie als economisch

⁵ 'Traditioneel' en 'modern' duiden hier met name de ouderdom van industriële activiteiten in ons land aan. De termen hebben geen betrekking op groei (potentie), investeringsniveau of kennisintensiteit. Voor de Zaanstreek geeft het onderscheid wel aan dat sectoren die voorheen nauwelijks in de regio aanwezig waren, er nu wel tot ontwikkeling komen. De industriële basis wordt daardoor breder, ondanks de krimp in werkgelegenheid. Tot de 'traditionele' industrie worden de sectoren voedingsmiddelen, textiel & kleding, hout & meubels en papier & karton gerekend. De sectoren chemie, metaal, machines en transportmiddelen worden als 'moderne' aangeduid.

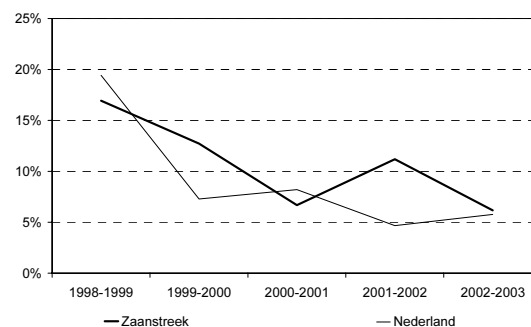
kerngebied van ons land versterkt. Met name Groot-Amsterdam, Het Gooi en Utrecht kenden een zeer forse toename van het BRP. Deze regio's werden op de voet gevolgd door Den Haag en het Groene Hart. Daarnaast is sprake van een tweetal assen van groei die vanuit de Noordvleugel naar het noordoosten en zuidoosten lopen, respectievelijk langs de A6 en langs de A2. Deze assen liggen centraal in het land en verbinden de Randstad met de economische zwaartepunten in Europa. Een aantal oude industrieregio's, zoals IJmond, Midden-Brabant en de Achterhoek, en een aantal perifere regio's in het Noorden en in Zeeland vormden qua economische groei de hekkensluiters. Opmerkelijk is ook de geringe groei in Zuid-Kennemerland. In deze oude stedelijke regio krijgt de woonfunctie steeds meer de overhand.

Figuur 2.7. Ontwikkeling omzet 1999-2003.



Bron: KvK-ERBO

Figuur 2.8. Monitor Bedrijfsactiviteit 1998-2003.



Bron: Rabobank

De Zaanstreek kende de afgelopen jaren een zeer matige economische groei.

Enkele jaren geleden verdiende Zaanstad in een studie van TNO Inro naar de economische vitaliteit van Nederlandse steden een 6,76. Onder economische vitaliteit werd verstaan: de mate waarin aan voorwaarden wordt voldaan om in de toekomst economische groei te realiseren. Deze vitaliteit werd gemeten aan de hand van de prestatie van de Nederlandse gemeenten op drie factoren: groei van het aantal arbeidsplaatsen, sectorstructuur van de economie en vestigingsklimaat (TNO Inro, 1999). De vitaliteit van Zaanstad werd groter geacht dan die van de

andere kerngemeenten in zuidelijk Noord-Holland. Anderzijds kreeg een groot aantal randgemeenten van Amsterdam een hoger cijfer⁶.

Het lijkt er echter op dat Zaanstad zijn potentie in de afgelopen jaren niet heeft waargemaakt. Het BRP nam van 1996 tot 2001 weliswaar met 27% toe tot bijna 3,3 miljard euro, maar dit groeitempo lag ver onder het landelijk gemiddelde (+36%) en onder het niveau van Groot-Amsterdam en Het Gooi (figuur 2.6). De ligging aan de 'verkeerde kant' van Amsterdam, weg van de Europese zwaartepunten, lijkt de regio parten te spelen. Het gehele gebied ten noorden van het Noordzeekanaal krijgt in onderzoeken naar de vestigingsplaatsvoorkeur van ondernemers in ons land een lage waardering. Door de beperkte groei van het BRP nam het BRP per inwoner in de Zaanstreek eveneens minder sterk toe dan gemiddeld. De regio is er in vergelijking met de rest van het land in de afgelopen jaren dus armer op geworden.

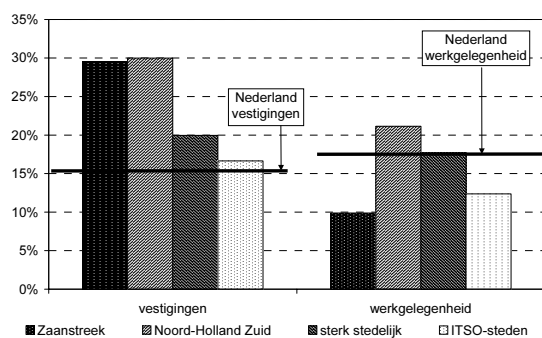
Monitor Bedrijfsactiviteit.

De Monitor Bedrijfsactiviteit meet de omvang van de financiële mutaties op de rekening-courant van de zakelijke klanten van de Rabobank. Uit onderzoek blijkt dat dit financiële activiteitsniveau in grote mate samenhangt met het investeringsvolume en met de omzetindices per bedrijfstak van CBS. Wel varieert het financiële activiteitsniveau sterker dan de omzetindices, doordat het volume van de financiële transacties veel groter is dan het volume in de reële economie. De Monitor is al twee maanden na afloop van een periode beschikbaar en is daardoor zeer actueel. In de analyse voor de Zaanstreek zijn bijna 1.300 bedrijven betrokken, landelijk bijna 200.000.

⁶ Het stadsgewest Amsterdam, waar de Zaanstreek op grond van de door TNO Inro gehanteerde definitie thuishoort, scoorde als geheel met 7,17 zeer goed. Koplopers waren Haarlemmermeer (7,94), Diemen (7,88) en Almere (7,50). Onder meer Amsterdam (6,65), Alkmaar (6,49) en Velsen (5,56) kregen een lager cijfer dan Zaanstad.

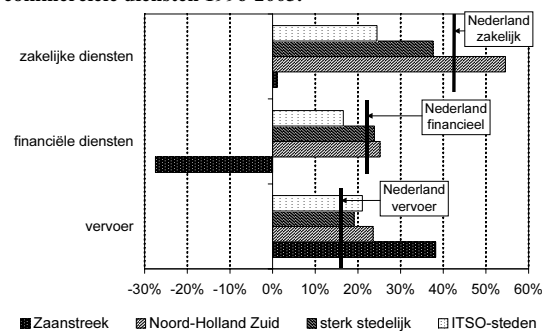
De matige ontwikkeling van het BRP in de Zaanstreek tot 2001 wordt bevestigd door de uitslag van de ERBO-enquêtes van de Kamer van Koophandel. Sinds 1999 blijft de Zaanstreek qua omzetgroei achter bij het totale gebied van de Amsterdamse Kamer en bij geheel Nederland. Het verschil in groeitempo was in de meeste jaren echter niet groot. Alleen in 2000 was in de Zaanstreek sprake van een forse achterstand in groeitempo (figuur 2.7). De Monitor Bedrijfsactiviteit van de Rabobank duidt voor de gehele periode 1998-2003 zelfs op een relatief gunstig beeld voor de Zaanstreek (figuur 2.8). In praktisch alle bedrijfstakken nam de financiële activiteit in de Zaanstreek sterker toe dan landelijk, wat er op kan wijzen dat het investeringsniveau in de streek goed op peil is gebleven. De Zaanstreek lijkt wat minder conjunctuurgevoelig dan de Nederlandse economie als geheel (Gemeente, 2003).

Figuur 2.9. Ontwikkeling vestigingen en banen 1996-2003.



Bron: LISA

Figuur 2.10. Ontwikkeling aantal banen in vervoer en commerciële diensten 1996-2003.



Bron: LISA

De steden in ons land zijn dankzij de dienstverlening centra van

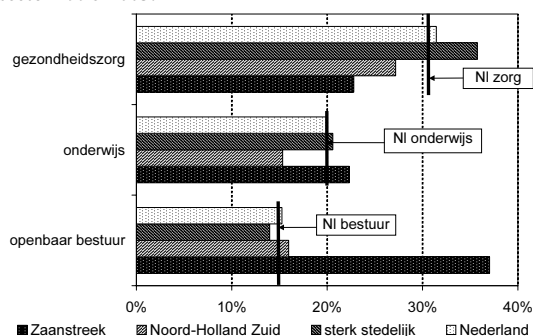
werkgelegenheids groei. Sinds 1996 is het aantal banen in de steden met 588.000 toegenomen. Daarmee kwam meer dan de helft van de banengroei die ons land in de periode 1996-2003 kende in de steden terecht. Net als bij de bevolkingsontwikkeling was het groeitempo in de steden (+18%) lager dan in suburbia (+19%), maar hoger dan in het landelijk gebied (+15%). Het aandeel van suburbia en de steden in de totale werkgelegenheid nam dan ook toe. De sterke groei van de stedelijke werkgelegenheid was te danken aan de (commerciële) dienstverlening. De diensten groeiden in de steden weliswaar wat minder sterk dan in suburbia, maar door de forse omvang die de dienstverlening in de steden vanouds heeft, kwam het grootste deel van de groei in de sector toch daar terecht. Anderzijds liet de productie in de steden een krimp van de werkgelegenheid zien en was de groei van het aantal banen in de distributieactiviteiten in de steden slechts half zo sterk als in suburbia en in het landelijk gebied.

In de afgelopen jaren was de totale banengroei in de Zaanstreek beperkt door de geringe toename in de dienstverlening. De werkgelegenheid nam hier in de periode 1996-2003 weliswaar toe met 5.800 banen, maar het tempo van de werkgelegenheids groei (+10%) was slechts half zo hoog als in het zuidelijke deel van de provincie Noord-Holland als geheel (figuur 2.9). Alleen in Zuid-Kennemerland groeide het aantal banen relatief nog minder. Met name in de commerciële dienstverlening en de gezondheidszorg bleef de banengroei in de Zaanstreek ver achter bij het gemiddelde groeitempo in de stedelijke gemeenten, in zuidelijk Noord-Holland en in de ITSO-steden (figuur 2.10). In de Zaanstreek nam de 'verdienstelijking' in de afgelopen jaren dan ook nauwelijks toe (figuur 2.12). De financiële diensten vertoonden zelfs een krimp. De schaalvergroting in deze sector leidde hier tot het sluiten van vestigingen en verlies aan werkgelegenheid (Gemeente, 2003). De ITSO-steden deden het qua 'verdienstelijking' veel beter dan de Zaanstreek. Ondanks het wat lagere uitgangspunt nam het aandeel van de diensten in de

werkgelegenheid er praktisch even sterk toe (+4 procentpunten) als gemiddeld in de Nederlandse steden.

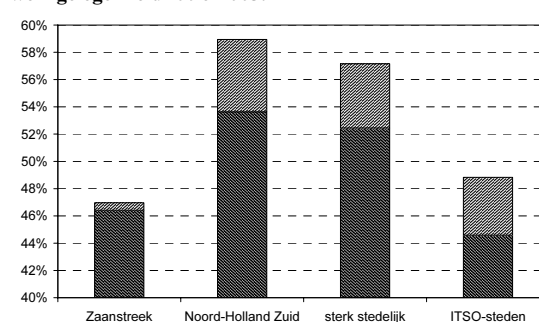
Als de commerciële dienstverlening echter buiten beschouwing wordt gelaten, deed de banengroei in de Zaanstreek beslist niet onder voor het gemiddelde van de groei in de steden (+14%) en was de groei hier zelfs sterker dan in de ITSO-steden (+10%). Naast de industrie vertoonden vervoer, onderwijs en openbaar bestuur in de Zaanstreek een gunstiger ontwikkeling dan gemiddeld in ons land en in de stedelijke gemeenten (figuur 2.11). De transportsector was met een toename van bijna 1.200 banen (+39%) qua werkgelegenheidsontwikkeling de regionale koploper. De Zaanstreek lijkt in trek te komen als locatie voor logistieke bedrijven die op Schiphol zijn gericht.

Figuur 2.11. Ontwikkeling aantal banen in de collectieve sector 1996-2003.



Bron: LISA.

Figuur 2.12. Ontwikkeling aandeel dienstverlening in de werkgelegenheid 1996-2003.



Bron: LISA.

De sterke groei van de werkgelegenheid in de steden is dus te danken aan de gunstige sectorstructuur, met name aan het grote aandeel van de dienstverlening in de economie. De productieomstandigheden voor het bedrijfsleven zijn in de steden echter allerminst goed (figuur 2.13). De industriële werkgelegenheid nam af

en de distributieactiviteiten en de dienstverlening groeiden minder sterk dan in suburbia en het landelijk gebied.

De invloed van productieomstandigheden en sectorstructuur op de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de verschillende verstedelijkingscategorieën wordt getoond aan de hand van de resultaten van een zogenaamde shift-share-analyse in figuur 2.13. Deze laat voor de verschillende typen gemeenten de afwijking zien van de groei ten opzichte van de verwachting, de groei die de verstedelijkkingstypen in de

Groei uiteengelegd

Een shift-shareanalyse legt de economische groei in een gebied uiteen in een sectorale en een regionale factor. De sectorale factor is gebaseerd op de sectorstructuur, de aard van de regionale economie die ten grondslag ligt aan de ontwikkeling. De economische structuur in een gebied is bijvoorbeeld zwak als sectoren die landelijk slecht presteren er sterk vertegenwoordigd zijn. De regionale factor is het verschil tussen de groei van sectoren in een gebied en de landelijke groei van die sectoren. Als sectoren in een regio sterker groeien dan landelijk, duidt dit op een gunstig ondernemingsklimaat in die regio. De regio groeit dan sterker dan op grond van de structuur verwacht mocht worden.

periode 1996-2003 met het landelijke groeicijfer zouden hebben gekend.

De omvang van de 'bollen' geeft de mate aan waarin het groeitempo afweek van het landelijk gemiddelde. De grote, lichte bollen voor de (zeer) sterk stedelijke en matig stedelijke gemeenten geven de gunstige ontwikkeling weer. De donkere bollen voor weinig en niet stedelijke gemeenten geven aan dat het tempo van de banengroei daar lager was dan gemiddeld in ons land.

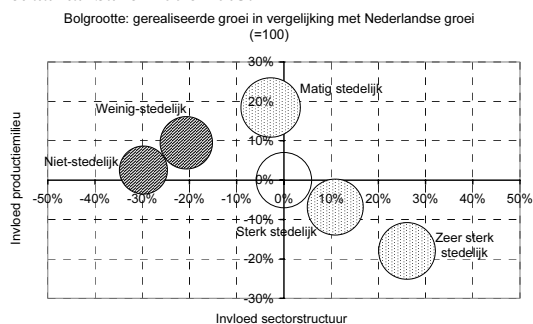
De plaatsing van de 'bollen' ten opzichte van het assenkruis onderscheidt de invloed van sectorale ontwikkeling (X-as) en de invloed van de regionale omstandigheden (Y-as). De ligging van de bollen voor de stedelijke gemeenten in het kwadrant rechtsonder geeft de combinatie van een gunstige sectorstructuur en

een ongunstig productiemilieu weer. De ligging van de bollen voor de landelijke gemeenten is juist omgekeerd, in het kwadrant linksboven. Zij koppelen een ongunstige sectorstructuur aan een gunstig productiemilieu. In suburbia is de invloed van de sectorstructuur weliswaar neutraal, maar is het productiemilieu zeer gunstig.

De matige werkgelegenheids groei in de Zaanstreek wordt veroorzaakt door de productieomstandigheden. De beperkte groei in de meeste andere regio's in zuidelijk Noord-Holland wordt in figuur 2.14 weergegeven door de kleine, donkere bollen. Het groeitempo in de Zaanstreek bedroeg slechts 57% van het landelijke. De grote, lichte bol voor Groot-Amsterdam geeft de gunstige ontwikkeling daar weer.

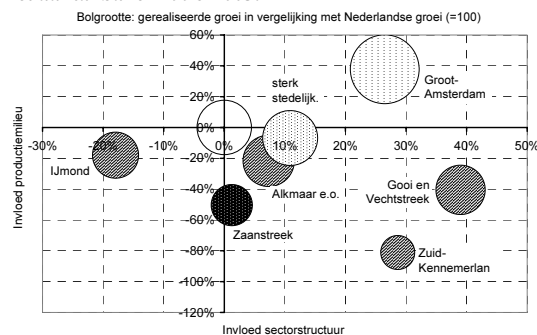
Uit de schaalverdeling in figuur 2.14 blijkt dat in het grootste deel van zuidelijk Noord-Holland de invloed van het productiemilieu negatief is. Alleen Groot-Amsterdam koppelt gunstige productieomstandigheden aan een gunstige sectorstructuur. Met uitzondering van de IJmond hadden de andere regio's in zuidelijk Noord-Holland in 1996 wel een gunstige sectorale uitgangspositie, maar door de regionale omstandigheden werd deze belofte niet ingelost. Dit geldt ook voor de Zaanstreek. De invloed van de sectorstructuur was hier in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde neutraal, maar de productieomstandigheden voor met name de zakelijke en financiële diensten en voor de gezondheidszorg leidden er toe dat de werkgelegenheids groei hier met 43% achterbleef bij de verwachting.

Figuur 2.13. Afwijking van de verwachte ontwikkeling van het aantal banen 1996-2003.



Bron: LISA

Figuur 2.14. Afwijking van de verwachte ontwikkeling van het aantal banen 1996-2003.



Bron: LISA

Productieomstandigheden vormen een complex geheel van relaties tussen een bedrijf en zijn omgeving. Deze relaties binden een bedrijf aan zijn vestigingsplaats, maar de invloed kan variëren, zowel in de tijd, als tussen bedrijven en tussen sectoren. Bovendien verschilt de ruimtelijke schaal waarop deze relaties hun werking doen voelen. Zo spelen de potentie van de afzetmarkt, het belastingregime en de wet- regelgeving op nationaal niveau. Binnen ons land onderscheiden verschillende regio's zich van elkaar door verschillen in arbeidsklimaat, aanwezigheid van leveranciers, internationale bereikbaarheid, subsidiemogelijkheden en woon- en leefklimaat. Binnen een regio⁷ bestaan verschillen in bereikbaarheid en huisvestingsmogelijkheden.

De productieomstandigheden zijn door een bedrijf doorgaans nauwelijks te beïnvloeden. Anderzijds maken bedrijven door hun activiteiten zelf deel uit van dat productiemilieu. Zij zijn actief op inkoop- en verkoopmarkten en de arbeidsmarkt, genereren inkomsten voor de gemeenschap, leiden tot verkeersaanbod, enzovoorts. Met name in het MKB zijn ondernemers bovendien vaak sociaal en emotioneel gebonden aan de regio en plaats van vestiging.

Ondernemingen zijn honkvast en het merendeel van de bedrijven die wel tot verandering van hun vestigingsplaats overgaan, blijft in de eigen regio. Verandering van vestigingsplaats, verhuizing, houdt verandering van productieomstandigheden in en daarmee risico van verlies van

⁷ 'Regio' is geen scherp afgebakend begrip. Hier wordt er een deel van het land met een aanzienlijke oppervlakte onder verstaan. Deze opvatting van het begrip 'regio' wijkt derhalve af van het gebruik van het woord in dit rapport, waarbij 'regio' staat voor de Zaanstreek, de gemeenten Zaanstad, Wormerland en Oostzaan.

klanten of arbeidskrachten. Verhuizing legt bovendien een groot beslag op de middelen. In de economisch gunstige jaren van 1998 tot 2000 is niettemin één op de tien bedrijven in ons land verhuisd naar een andere locatie⁸. Van de bedrijven die zich in Nederland vestigen op een bedrijventerrein is 70% afkomstig uit de betreffende regio, 60% komt zelfs uit de betreffende gemeente. In 20% van de gevallen ging het om verplaatsingen van buiten de regio of de oprichting van een nevenvestiging door een buiten de regio gevestigd bedrijf en bij 10% ging om de oprichting van een nevenvestiging van een buitenlands bedrijf (BCI, 2002).

Welke van de productieomstandigheden in de Zaanstreek zijn gunstig en welke zijn ongunstig voor het bedrijfsleven in de regio? De ligging aan de ‘verkeerde kant’ van het Noordzeekanaal is al genoemd als ongunstig aspect van het Zaanse productiemilieu. In de volgende twee hoofdstukken wordt ingegaan op de omvang en samenstelling van de bevolking, de ruimtelijke omstandigheden, het voorzieningenniveau en het overheidsbeleid in de Zaanstreek.

⁸ In de huidige recessie is de mobiliteit van het bedrijfsleven overigens fors teruggelopen.

Hoofdstuk 3 - De bevolking in de Zaanstreek, ontwikkeling en kenmerken

De economische ontwikkeling in een gebied wordt in belangrijke mate bepaald door de omvang en de aard van de bevolking. De correlatiecoëfficiënt van de groei van bevolking en werkgelegenheid voor de 40 Nederlandse regio's bedroeg in de afgelopen jaren 0,6⁹. Volgens Porter bieden (grote) steden in het bijzonder een gunstig uitgangspunt voor economische groei (Porter, 1995). De stedelijke bevolkingsconcentratie vormt immers een belangrijke afzetmarkt voor het (regionale) bedrijfsleven en daarnaast vormt zij het draagvlak voor allerlei voorzieningen. Omvang, welvaart en groei van de bevolking zijn daarom belangrijke kenmerken van een gebied. Bovendien bepalen eigenschappen van de bevolking, zoals leeftijd en herkomst, de richting waarin deze afzetmarkt zich ontwikkelt.

Ten tweede is de stedelijke bevolking de bron van twee belangrijke productiefactoren voor het regionale bedrijfsleven: arbeid en (vernieuwend) ondernemerschap. Door clusters van ondernemerschap en een arbeidsmarkt die wordt gekenmerkt door een grote participatie en een hoog opleidingsniveau bieden steden een gunstige voedingsbodem voor economische dynamiek (Porter, 1995). Uit internationaal onderzoek naar grootstedelijke problemen blijkt echter dat veel stadsbewoners kampen met werkloosheid en voortdurende economische afhankelijkheid, een laag opleidingsniveau, een slechte gezondheid, etnische segregatie, criminaliteit en armoede (OESO, 1999). Hoewel dit complex van problemen zich in een aantal wijken in (grote) steden in ons land wel degelijk voordoet, is dit voor de Nederlandse steden als geheel zeker niet het geval. In dit hoofdstuk komen de bevolkingsontwikkeling (paragraaf 3.1) en de sociale kant van de grootstedelijke problematiek (paragraaf 3.2) in de Zaanstreek aan de orde.

3.1 Ontwikkeling en samenstelling van de bevolking: stedelijk én landelijk beeld

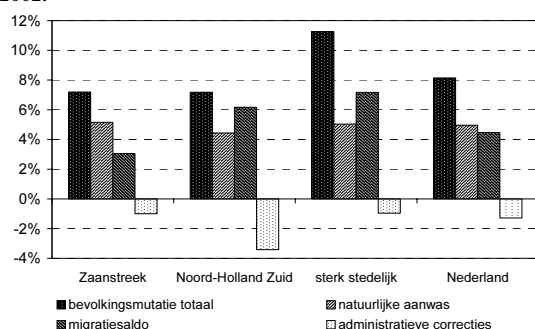
Stedelijk Nederland vertoont een forse bevolkingsgroei. Het inwonertal van de steden nam in de periode 1990-2002 toe met ruim 557.000 personen, oftewel bijna de helft van de totale Nederlandse bevolkingsgroei. Qua tempo van de bevolkingsgroei hielden de steden in deze periode het midden tussen het landelijk gebied (+6,9%) en 'suburbia', waar de bevolking met bijna 10% toenam. De bevolkingsprognose voor het lopende decennium duidt op versterking van de groei in de steden. Het groeitempo zal er rond 7% bedragen, waardoor meer dan de helft van de bevolkingstoename voor rekening van de steden zal komen. De bevolkingsgroei in het landelijk gebied (+3%) zal daarbij ver achter blijven.

Het tempo van de bevolkingsgroei in de Zaanstreek bleef achter bij het gemiddelde voor de sterk stedelijke gemeenten in Nederland (figuur 3.1) en ook voor het lopende decennium verwacht CBS dat de bevolkingsgroei in de Zaanstreek minder sterk zal zijn dan gemiddeld in de steden. De regio zag haar bevolkingsomvang in sinds 1990 periode met bijna 11.000 personen groeien (+7,2%) tot ruim 162.000. Naar verwachting wonen in 2010 meer dan 170.000 mensen in de regio. De Zaanstreek onderscheidt zich qua groei van de afzetmarkt dus niet ten opzicht van andere stedelijke gebieden in ons land. In

⁹ De correlatiecoëfficiënt geeft de sterkte van het verband weer tussen twee variabelen, zoals bevolkingsgroei en werkgelegenheidsgroei. Bij een waarde van '1' hangen verschillen in de waarden van meeteenheden (zoals regio's) op deze variabelen volledig samen. Bij een waarde van '0' is helemaal geen sprake van een verband. Bij een maatschappelijk verschijnsel zoals hier aan de orde is, geldt een correlatiecoëfficiënt van meer dan 0,5 als sterk.

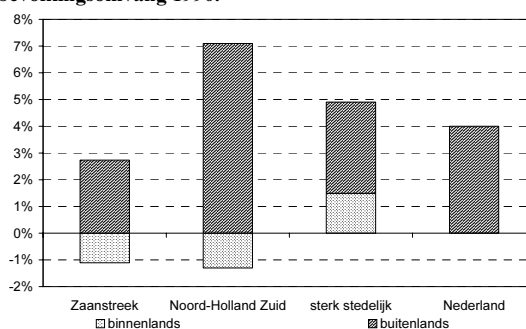
zuidelijk Noord-Holland groeiden Groot-Amsterdam, de IJmond en Groot-Alkmaar de afgelopen jaren sterker qua inwonertal, maar in Zuid-Kennemerland en Het Gooi nam de bevolkingsomvang af.

Figuur 3.1. Samenstelling bevolkingsontwikkeling 1990-2002.



Bron: CBS.

Figuur 3.2. Samenstelling migratiesaldo 1990-2001 in % van bevolkingsomvang 1990.



Bron: CBS.

De steden in ons land groeien vooral dankzij een fors vestigingsoverschot van personen uit het buitenland.

Het geboorteoverschot in de steden is relatief laag, zowel in vergelijking met het vestigingsoverschot, als ten opzichte van het geboorteoverschot in het landelijk gebied. Het vestigingsoverschot in de steden komt geheel voor rekening van de immigratie vanuit het buitenland. Ten opzichte van de rest van het land vertonen de steden juist een vertrekoverschot. De samenstelling van de bevolkingsgroei in het landelijk gebied is, met een fors geboorteoverschot en een zeer klein migratiesaldo, juist omgekeerd aan het stedelijke beeld. Stad en land komen wel overeen qua samenstelling van de migratiestroom. Ook het landelijk gebied ‘wint’ aan bevolking dankzij immigratie vanuit het buitenland, zij het veel minder dan de steden, en ‘verliest’ door het vertrek van bewoners naar de steden en naar ‘suburbia’. De sterke bevolkingsgroei van de suburbane gemeenten komt in ongeveer gelijke mate voor rekening van het geboorteoverschot en het vestigingsoverschot, dat op zijn beurt voor de helft door binnenlandse en voor de helft door buitenlandse migratie wordt bepaald.

De Zaanstreek vertoont qua bevolkingsontwikkeling eerder een ‘landelijk’, dan een stedelijk gezicht. In de periode sinds 1990 kende de regio voor een stedelijk gebied een relatief groot geboorteoverschot (figuur 3.1). Het geboorteoverschot was hier bovendien groter dan het vestigingsoverschot. Groot-Alkmaar bood hetzelfde beeld, maar aan de andere kant van het spectrum was het vestigingsoverschot in Groot-Amsterdam juist tweemaal zo groot als het geboorteoverschot. Verder was de Zaanstreek voor een stedelijk gebied maar weinig in trek bij immigranten vanuit het buitenland (figuur 3.2). Het vestigingsoverschot bedroeg in de jaren '90 ruim 2.400 personen. Uitgedrukt in de bevolkingsomvang van 1990, was dit (buitenlands) vestigingsoverschot slechts half zo groot als gemiddeld in de Nederlandse steden¹⁰. Daarnaast vertoonde de Zaanstreek een binnenlands vertrekoverschot dat in het landelijk gebied niet zou misstaan. Per saldo zeiden in elf jaar tijd ruim 1.600 mensen de regio vaarwel. De Zaanstreek functioneert meer als een ‘nest’ waaruit de jongen op zeker moment vertrekken, dan als een grootstedelijk centrum met grote aantrekkingskracht op jongeren die geacht worden economische dynamiek en vernieuwing tot stand te brengen.

¹⁰ Hierbij dient te worden opgemerkt dat het forse buitenlands vestigingsoverschot van de drie grote gemeenten het beeld voor geheel stedelijk Nederland sterk beïnvloeden.

Het aandeel van de ‘jong-productieven’, de leeftijdscategorie van 25 tot 45 jaar, in de stedelijke bevolking is relatief groot. Daar staat tegenover dat het aandeel van de jongeren en de ‘empty nesters’, de categorie van 45 tot 65 jaar, in de steden juist klein is. In samenhang met deze leeftijdsopbouw zijn de huishoudens in de stad gemiddeld wat kleiner dan in suburbia en in het landelijk gebied. Steden tellen relatief veel eenpersoonshuishoudens en juist weinig gezinnen. Dit verschil in bevolkingssamenstelling tussen ‘stad’ en ‘land’ is voor een belangrijk deel het gevolg van leeftijdsspecifieke migratiestromen tussen gemeenten (figuur 3.3). De Nederlander maakt gedurende zijn leven als het ware een ‘trektocht’ door de verstedelijkings-categorieën. Jongeren trekken voor werk of studie naar de steden, wat daar een hoog aandeel van ‘tuintigers’ en eenpersoonshuishoudens tot gevolg heeft. Bij gezinsvorming en ook daarna, verhuist een deel van de stedelijke bevolking naar suburbia of naar het landelijk gebied, op zoek naar ‘rust & ruimte’ voor haarzelf of voor de kinderen. Als gevolg van dit migratiepatroon neemt in de steden het aantal jongeren toe (vergroening) en het aantal ouderen af. In het landelijk gebied is het beeld juist andersom. Daar is sprake van een sterke vergrijzing van de bevolking. Deze tegengestelde ontwikkelingen hebben totnogtoe niet geleid tot grote verschillen tussen ‘stad’ en ‘land’ qua bevolkingsaandelen voor ouderen en jongeren.

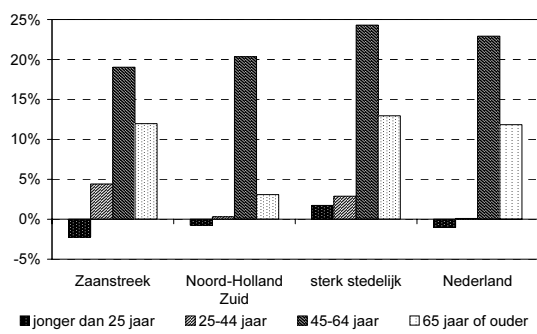
De leeftijdssamenstelling van de bevolking en de ontwikkeling van de verschillende leeftijdscategorieën in de Zaanstreek vertonen zowel stedelijke als ‘landelijke’ trekken. Het aandeel van de jongeren in de bevolking bevindt zich op het lage niveau voor de zeer sterk verstedelijkte gemeenten, maar neemt, in afwijking van het gebruikelijke stedelijke beeld, af (figuur 3.3). Dat is voor een belangrijk deel het gevolg van het binnenlands vertrekoverschot voor jongeren voor de regio (figuur 3.4). De Zaanstreek ontbeert blijkbaar de mogelijkheden voor studie of werk die andere steden voor jongeren aantrekkelijk maken.

Het aandeel van de ‘jong-productieve’ bevolking in de streek ligt wel op het gemiddelde niveau voor de stedelijke gemeenten in ons land. De leeftijdscategorie van 25 tot 35 jaar is in de Zaanstreek de enige met een vestigingsoverschot. Deze groep wordt waarschijnlijk getrokken door het woningaanbod in de VINEX-wijken dat geschikt is voor gezinsvorming. Het aandeel van huishoudens met kinderen ligt dan ook beduidend boven het gemiddelde in de steden.

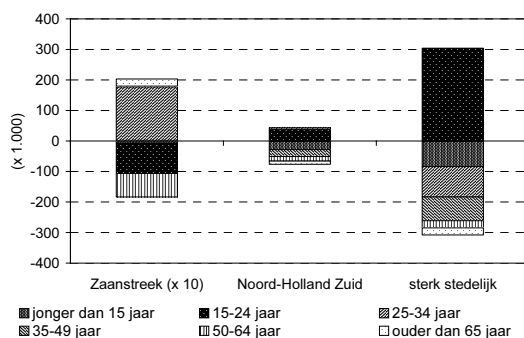
Verder telt de regio, evenals Zuid-Kennemerland en Het Gooi, voor een stedelijk gebied relatief veel inwoners in de leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar, de ‘empty nesters’. Deze groep groeit zowel in Zaanstreek als in Zuid-Kennemerland, IJmond en Het Gooi echter minder snel dan gebruikelijk is in de steden doordat meer ‘empty nesters’ deze regio’s verlaten dan er zich vestigen. Net zomin als een stedelijk vestigingsmilieu dat aantrekkelijk is voor jongeren, biedt de Zaanstreek dus de ‘rust & ruimte’ waarin ouderen zich graag vestigen.

Figuur 3.3. Ontwikkeling bevolkingsomvang naar leeftijdscategorie 1990-2002.

Figuur 3.4. Leeftijdssamenstelling migratiesaldo 1990-2002.



Bron: CBS.

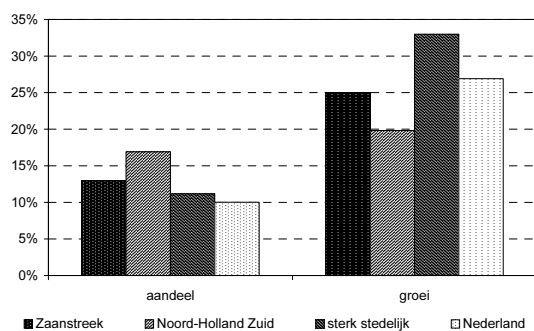


Bron: CBS.

De ‘multiculturele samenleving’ is vooral nog een sterk stedelijk fenomeen, zo blijkt uit de etnische samenstelling van de bevolking in ‘stad’ en ‘land’. Hoewel praktisch alle gemeenten in ons land een buitenlands vestigingsoverschot hebben, vestigen immigranten zich als vanouds nog veruit het meest in de (grote) steden. Daar woont dan ook driekwart van de 1,6 miljoen niet-Westerse allochtonen¹¹ in ons land. Een zesde van de stedelijke bevolking is nu allochtoon. In het landelijk gebied bedraagt het allochtone aandeel 3%. De afgelopen jaren vertoonden met name de matig stedelijke gemeenten en in mindere mate het landelijk gebied een sterke relatieve groei van het aantal allochtonen. Dat duidt er op dat de spreiding van allochtonen over het land in gang is gezet.

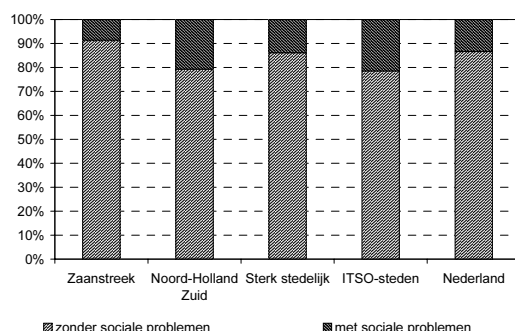
De Zaanstreek vertoont qua etnische achtergrond van de bevolking een ‘typisch stedelijk’ beeld (figuur 3.5). Het aandeel van allochtonen in de bevolking is met 12% wat groter dan gemiddeld in de sterk stedelijke gemeenten en, met uitzondering van Groot-Amsterdam, ook groter dan in de andere Noord-Hollandse regio’s. De groei van het aantal allochtonen is daarentegen wat kleiner dan gemiddeld in de sterk stedelijke gemeenten. Binnen het zuidelijke deel van Noord-Holland kan de groei van het aantal allochtonen wel als fors worden betiteld. De Zaanstreek neemt hier achterkoploper IJmond de tweede plaats in. Allochtonen benutten waarschijnlijk de ruimte die ontstaat op de woningmarkt in de Zaanstreek dankzij het vertrekoverschot van autochtone Nederlanders.

Figuur 3.5. (Ontwikkeling) aandeel allochtonen 1998-2003.



Bron: CBS.

Figuur 3.6. Aandeel van woningen met en zonder sociale problemen 1997.



Bron: VROM

3.2 Sociale aspecten: nauwelijks grootstedelijke problematiek

De problematiek van de (grote) steden doet zich in ons land slechts op beperkte schaal voor, zo blijkt uit de inventarisatie die bij de start van het Grote Stedenbeleid in 1997 is gemaakt. Het aandeel van huishoudens met sociale

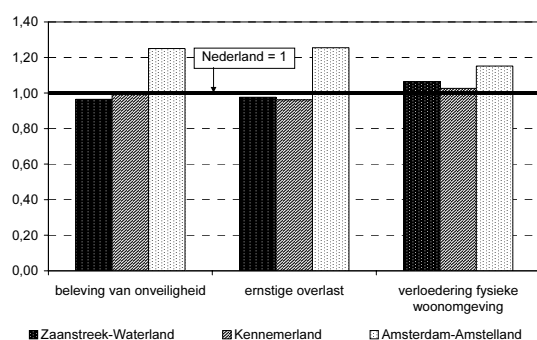
¹¹ Volgens de definitie van CBS zijn allochtonen: personen die in het buitenland zijn geboren en van wie tenminste één ouder ook in het buitenland is geboren (eerste generatie) en personen die in Nederland zijn geboren en van wie beide ouders in het buitenland zijn geboren (tweede generatie).

problemen is in de steden (24%) aanmerkelijk groter dan in het landelijk gebied (3%). Er zijn echter maar enkele tientallen gemeenten met een meer dan gemiddelde sociale problematiek en bovendien zijn dat niet alleen grote steden, maar ook landelijke gemeenten in Noord-Nederland.

Criminaliteit is wel een stedelijk fenomeen. Het aantal misdrijven per inwoner is in de steden driemaal zo groot als in het landelijk gebied, maar ook hierbij geldt dat slechts een beperkt aantal steden kampt met zeer veel criminaliteitsoverlast.

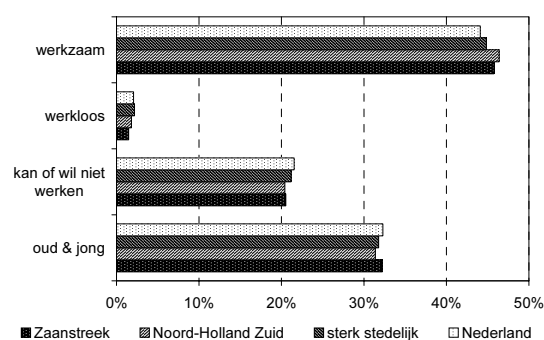
Qua sociale problematiek en criminaliteit is in de Zaanstreek geen sprake van 'grootstedelijke problemen', maar anderzijds bevindt de regio zich op dit aspect ook niet op het lage niveau van het landelijk gebied. Slechts 9% van de woningen wordt hier bewoond door mensen met een of meer sociale problemen, ongeveer even veel als in Zuid-Kennemerland (figuur 3.6). In zuidelijk Noord-Holland de sociale problematiek met name in Groot-Amsterdam groot. Achter meer dan eenderde van de 'voordeuren' doen zich hier problemen voor. De overlast door criminaliteit beeldt hetzelfde beeld. Cijfers uit de jaren '90 geven aan dat geweldpleging en vernieling in de Zaanstreek minder vaak voorkomen dan gemiddeld in ons land. In de recente onderzoeken naar de 'beleving' van criminaliteit in ons land duiden voor de politieregio Zaanstreek-Waterland eveneens op een relatief lage overlast (figuur 3.7). De enige uitzondering is het aspect van de verloedering van de fysieke omgeving.

Figuur 3.7. Criminaliteitsbeleving 2004.



Bron: Politiemonitor

Figuur 3.8. Arbeidsparticipatie 2003.



Bron: CBS

De arbeidsparticipatie in de steden is groot, de gezondheid van de stedelijke bevolking laat te wensen over. Per saldo is 45% van de stedelijke bevolking aan het werk, twee procentpunt meer dan in het landelijk gebied. Hiervoor is de leeftijdsopbouw van de stedelijke bevolking verantwoordelijk. Ouderen en jongeren maken een relatief klein deel uit van de stedelijke bevolking, mensen in de 'actieve' leeftijdscategorieën vormen er juist een relatief grote groep. Aan de andere kant is het aandeel van werklozen en van mensen die vanwege vervroegde uitstroom, opleiding of zorgtaken niet kunnen of willen werken in de steden wat hoger dan in het landelijk gebied.

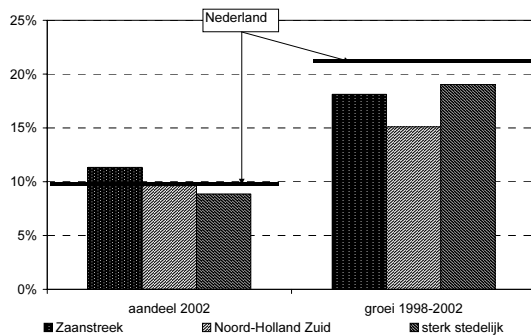
Arbeidsongeschiktheid is daarentegen niet in de steden, maar vooral in suburbia en in het landelijk gebied de oorzaak achter economische inactiviteit. Dat is opmerkelijk, omdat het algemene gezondheidsniveau van de bevolking daar juist wat beter is dan in de steden. 82% van de huishoudens in het landelijke gebied is 'geзд', tegen 80% van de huishoudens in de steden. De stedelijke bevolking kampt meer met ziekten die te maken hebben met armoede en milieuvervuiling. In suburbia en in het landelijk gebied neemt zowel het aantal 'gezonde' huishoudens als het aantal arbeidsongeschikten sterker toe dan in de steden. Overigens is in de ITSO-industriesteden het aandeel van arbeidsongeschikten in de potentiële beroepsbevolking groter dan in de andere steden en de toename van deze groep is er ook sterker. Niettemin duidt het hoge niveau van arbeidsongeschiktheid in suburbia er op, dat dit euvel niet alleen een aspect is van achterstandsgroepen in

traditionele sectoren, maar met name ook in de moderne economie en in de welvarende voorsteden voorkomt.

De werkzame beroepsbevolking in de Zaanstreek is omvangrijk. Bijna 46% van de bevolking is aan het werk, een procentpunt meer dan gemiddeld in de sterk stedelijke gemeenten (figuur 3.8). In zuidelijk Noord-Holland kennen alleen Groot-Alkmaar en Groot-Amsterdam een in economisch opzicht actievere bevolking. De grote arbeidsparticipatie in de regio is het gevolg van een laag aandeel voor jongeren en ouderen in de bevolking, relatief weinig mensen die niet willen of kunnen werken en een lage werkloosheid. Opvallend is verder dat de arbeidsparticipatie van allochtonen en lager opgeleiden in de Zaanstreek groot is (ING, 2004). Deze groepen hebben traditioneel een zwakke positie op de arbeidsmarkt, maar bevolking en bedrijfsleven in de Zaanstreek zijn er in geslaagd arbeidsuitval te voorkomen.

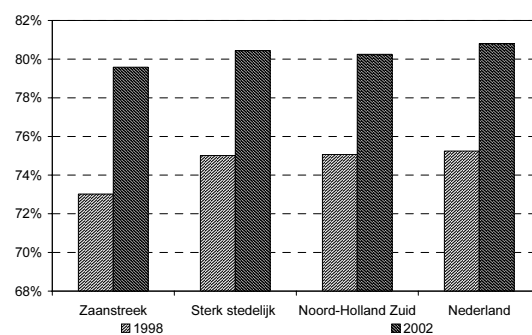
De Zaanstreek telt wel relatief veel mensen die door arbeidsongeschiktheid niet economisch actief zijn, ook in vergelijking met het gemiddelde voor de ITSO-steden (figuur 3.9). Ruim 11% van de potentiële beroepsbevolking¹² in de streek is arbeidsongeschikt. In het algemeen is de bevolking in de regio wat minder gezond dan gemiddeld in de steden, maar de Zaanstreek haalt zijn achterstand in hoog tempo in (figuur 3.10).

Figuur 3.9. (Toename) aanal arbeidsongeschikten als % van de potentiële beroepsbevolking.



Bron: CBS.

Figuur 3.10. Aandeel huishoudens met (zeer) goede gezondheid.



Bron: CBS.

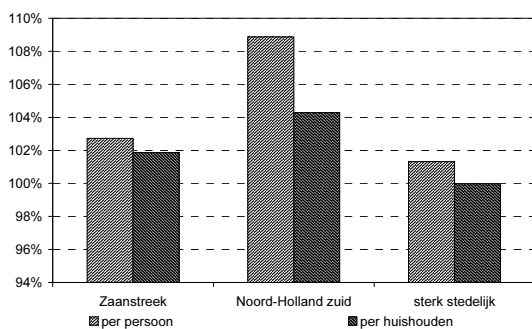
De stedelijke bevolking is welvarend dankzij de grote arbeidsparticipatie en het grote aantal eenpersoonshuishoudens. Het inkomen per inwoner ligt er 2% boven het landelijk gemiddelde. In het landelijk gebied is het inkomen per inwoner 3% lager dan gemiddeld in ons land. Per huishouden beschouwd is suburbia echter het meest welvarend. Gezinnen met twee inkomens maken hier een groter deel van het aantal huishoudens uit dan in de steden. Het dubbele inkomen per huishouden wordt er door een relatief groot aantal mensen gedeeld, waardoor suburbia qua inkomen per inwoner achterblijft bij de steden. De groei van zowel het inkomen per inwoner als het inkomen per huishouden is de afgelopen jaren in de steden echter het sterkst geweest.

De Zaanstreek heeft een ‘normaal’ stedelijk welvaartsniveau (figuur 3.11). Het gemiddeld inkomen per inwoner ligt hier bijna 3% boven het landelijk gemiddelde, het gemiddeld inkomen per huishouden 2%. Daardoor onderscheidt de regio zich qua aantrekkelijkheid voor het bedrijfsleven niet van andere stedelijke gemeenten in ons land. Echter, in het dichtbevolkte en goed van winkelaanbod voorziene zuidelijke deel van Noord-Holland is de regio qua welvaart een achterblijver. Het Gooi is koploper met een inkomen per inwoner dat 20% hoger is dan gemiddeld.

Figuur 3.11. Gemiddeld inkomen 2003 (Nederland = 100%).

Figuur 3.12. Positie Zaanstad onder de Nederlandse gemeenten 2003.

¹² De potentiële beroepsbevolking is de bevolking die qua leeftijd zou kunnen werken. Doorgaans worden hiervoor de leeftijdsgrenzen van 15 en 65 jaar aangehouden.



Bron: CBS

kenmerk	positie
Inwoners	16
Vestigingen	11
Vestigingen industrie	4
Banen	22
Banen industrie	12
Creatieve klasse	41
Nerds	33

Bron: CBS

3.3 Ondernemers in de Zaanstreek: gewoon en op eigen kracht

Steden zijn het domein van de creatieve klasse. In de steden in ons land is het onderwijsniveau¹³ doorgaans veel hoger dan in het landelijk gebied. Dit is voor een groot deel het gevolg van de concentratie van hoger onderwijs in de steden. Een deel van de afgestudeerden blijft nog geruime tijd in de stad van opleiding ‘hangen’. Voor de stedelijke werkgelegenheidsgroei is echter niet zozeer een hoge opleiding van belang, maar veel meer de dynamische instelling van de ‘creatieve klasse’: de combinatie van hard werken en veel genieten (Marlet e.a., 2004). Deze wordt gevormd door beroepsgroepen waaruit creatieve, nieuwe ideeën ontstaan¹⁴ en waarin deze worden toegepast¹⁵. Het aandeel van deze beroepsgroepen in de beroepsbevolking in de Nederlandse steden is de afgelopen jaren sterk gegroeid tot bijna 20%. De creatieve klasse hecht sterk aan een goed woon- en leefmilieu en aan stedelijke voorzieningen, zoals theaters en horeca. Omgekeerd vormt zij een belangrijke afzetmarkt voor dergelijke voorzieningen. Utrecht, Leiden en Nijmegen zijn, met een aandeel van de creatieve klasse in de beroepsbevolking van meer dan 30%, de creatieve hoofdsteden van Nederland. Tot de andere gemeenten met een hoog aandeel behoren zowel universiteitssteden, zoals Amsterdam (en Amstelveen) en Delft, als gemeenten zonder universiteit, zoals Haarlem, Leidschendam-Voorburg en 's-Hertogenbosch.

In de Zaanstreek is de creatieve klasse klein en het opleidingsniveau relatief laag. Slechts 15% van de beroepsbevolking in Zaanstad behoort tot de creatieve sector (Marlet, 2004). Zaanstad staat daarmee op de 41^e plaats onder de vijftig grootste gemeenten van ons land (figuur 3.12). Blijkbaar biedt de Zaanstreek niet het woon- en leefmilieu en de voorzieningen die aantrekkelijk is voor de creatieve klasse. Deze groep is hier in de afgelopen jaren dan ook maar weinig in omvang toegenomen, het aantal werkzame personen in het ‘informatiegeoriënteerde cluster’ nam zelfs af (Gemeente, 2003). Bovendien daalde het aandeel van de hoger opgeleiden en groeide het aandeel van de lager opgeleiden in de potentiële beroepsbevolking juist. Landelijk verloopt deze ontwikkeling omgekeerd. Ruim 31% van de potentiële beroepsbevolking heeft een opleiding op ten hoogste VMBO-niveau, landelijk is dat minder dan 29%. De Zaanse bevolking lijkt dus geen rijke kweekvijver te zijn voor ondernemerschap.

Ook het ‘technische’ deel van de creatieve klasse zag zijn aandeel in de beroepsbevolking in de afgelopen jaren sterk groeien. Deze ‘nerds’ stellen wat andere eisen aan hun woonomgeving dan de rest van de creatieve klasse. Het gaat hen vooral om gemak in en om het huis, niet zozeer om stedelijke voorzieningen.

¹³ CBS onderscheidt opleidingsniveau in drie categorieën: hoger (WO, HBO), middelbaar (VWO, HAVO, MBO) en lager (VMBO, basisonderwijs).

¹⁴ De ‘super creative core’ en ‘bohemians’: architecten, ingenieurs, ICT’ers, (para-)medici, wiskundigen, sociale wetenschappers, schrijvers, journalisten, kunstenaars en artiesten.

¹⁵ De ‘creative professionals’: commercieel en financieel experts, managers, juristen en technici.

'Nerds' zijn dan ook goed vertegenwoordigd in de groeisteden in ons land, zoals Amersfoort, Almere, Zoetermeer en Gouda (Marlet e.a., 2004). Overigens kampen het bedrijfsleven en het technisch onderwijs in Nederland met de zeer geringe belangstelling die leerlingen voor technische vakken aan de dag leggen. ICT was hierop tot voor kort de enige uitzondering en deze sector was dan ook de pijler onder de groei van het aantal 'nerds' in ons land. Het tekort aan technici dreigt een maatschappelijk probleem te worden. De behoefte aan technische kennis en producten laat zich immers niet geheel dekken door internationale arbeidsverdeling met de bijbehorende import van industriële producten in ons land. Alleen al voor activiteiten op het gebied van installatie en onderhoud is de aanwezigheid van technische kennis 'on the spot' in Nederland noodzakelijk. Er is dan ook sprake van immigratie van studenten en werknemers in technische vakken in ons land.

Qua aandeel van de 'nerds' in de beroepsbevolking bezet Zaanstad een relatief hoge plaats onder de Nederlandse steden (figuur 3.12), die een afspiegeling is van het belang van de industrie in de streek. Overigens vertonen de meeste ITSO-steden qua aandeel van de creatieve klasse, het opleidingsniveau en de ontwikkeling daarvan hetzelfde beeld als de Zaanstreek. In deze groep vormen de gemeenten met een instelling voor hoger onderwijs binnen hun grenzen, Deventer, Eindhoven, Hengelo en Tilburg, hierop echter duidelijke uitzonderingen. Hiervan kent alleen Eindhoven een fors aandeel van de creatieve klasse in de beroepsbevolking.

Het gebrek aan belangstelling voor technische vakken doet zich ook in de Zaanstreek voelen. Door onder meer IKTC, het onderwijs en de Kamer van Koophandel wordt gestreefd naar 'versterking van de onderwijskolom VMBO-MBO-HBO' in de regio zelf (KvK, 2003). Overigens richten deze activiteiten zich niet alleen op het technisch onderwijs. Het meest opvallende initiatief, de vestiging van Hogeschool Inholland in de Zaanstreek, beteft totnogtoe zelfs alleen economische en juridische vakken. Overigens wordt de behoefte aan afstemming tussen bedrijfsleven en onderwijs op regionaal niveau niet bij alle bedrijven in de Zaanstreek gevoeld. Voor een deel van het bedrijfsleven wordt in de behoefte aan opleidingen voorzien door de landelijke brancheverenigingen. Dit is bijvoorbeeld het geval in de autotechniek, de bouw en de makelaardij. Daarnaast speelt een rol dat de arbeidsmarkt groter is dan alleen de Zaanstreek. Met name voor banen op een wat hoger niveau is de inkomende pendel aanzienlijk. Meer dan eenderde van de werkzame personen in de Zaanstreek met een hoog opleidingsniveau woont niet in de regio. Onder de laagopgeleiden is dit aandeel minder dan een kwart (Gemeente, 2003). Daarom is binnen het programma 'Versterking van de onderwijskolom VMBO-MBO-HBO' afstemming met het regionale bedrijfsleven nodig over de specifieke opleidingsbehoefte.

Steden worden vaak getypeerd als een vruchtbare voedingsbodem voor clustervorming. Een cluster is een *ruimtelijke concentratie* van bedrijven en instellingen die zijn verbonden door *onderlinge relaties* op allerlei terrein. Clusters vergroten de concurrentiekracht van de individuele bedrijven door productiviteitsverhoging, door stimulering van innovatie en door bevordering van de vorming van nieuwe bedrijven. Productiviteitsverhoging ontstaat door een betere toegang van het individuele bedrijf tot leveranciers, specialistische kennisinstututen en dienstverleners, en tot (potentiële) arbeidskrachten, doordat deze in de nabijheid zijn gevestigd. Daarnaast spelen de trots en geldingsdrang van de ondernemer een rol, evenals complementariteit van de activiteiten van verschillende ondernemingen en instellingen. Het succes van de een stimuleert de ander tot inzet en kan ook afstralen op de activiteiten van de ander. Startende bedrijven en innovatie zijn daarvan aspecten. Veeleisende afnemers in de nabijheid zetten aan tot innovatie, waarvan het risico in een netwerk van ondernemingen kan worden gespreid (Porter 1995). Clustervorming is in feite de manier waarop de

‘creatieve klasse’ zorgt voor economische dynamiek in de steden. Het begrip ‘ruimtelijk cluster’ geniet een grote populariteit onder (Nederlandse) beleidsmakers. Clustervorming wordt vaak aangevoerd als redmiddel voor steden die economisch achterop zijn geraakt. Ten eerste zijn relaties tussen bedrijven die er in termen van vernieuwing toe doen, vaak moeilijk vast te stellen. Als er vervolgens in dergelijke relaties al een ruimtelijk patroon kan worden aangetoond, beslaan die een gebied dat het niveau van een Nederlandse stad ver te boven gaat¹⁶. Verder is samenwerking tussen bedrijven vrijwel nooit strategisch van aard, maar meestal ad-hoc en gericht op het behalen van kostenvoordeel op de korte termijn. Tot slot wordt het belang van grote, financieel krachtige partijen in clusters vaak onderschat¹⁷.

In de Zaanstreek lijkt geen sprake te zijn van clustervorming. Een deel van het bedrijfsleven is wel op de regio georiënteerd voor afzet of inkoop, maar gezamenlijke strategische vernieuwing lijkt niet aan de orde te zijn. Gezamenlijke initiatieven stikken zodra bedrijven elkaar inzicht moeten geven in productieproces of financiën¹⁸ en in het dagelijkse ‘goede nabuurschap’ telt het bedrijfsleven veel ‘free riders’ Voorbeelden hiervan zijn winkeliers die niet meebetalen aan de kerstversiering en ondernemers op een bedrijventerrein die niet meedoen aan ‘parkmanagement’. De Zaanstreek telt veel belangenverenigingen voor het bedrijfsleven, maar de penetratiegraad van deze organisaties laat te wensen over. Een aanzet tot een samenwerking die de dagelijkse gang van zaken overstijgt, wordt wellicht in de metaal- en elektrotechnische industrie in de Zaanstreek gegeven. Daar wordt wel door bedrijven gezamenlijk geoffreerd. Anderzijds zijn ondernemers wel degelijk (emotioneel) verbonden met de regio en manifesteren zij zich in lokale verbanden. Voor zover het hierbij niet om belangenbehartiging gaat, spelen gezelligheid, de gezamenlijke afkomst (Zaankanters), afzetmogelijkheden in de relatief kleine B2B-markt en imago (vlagvertoon) een rol.

De stedelijke bevolking in de steden is ‘ondernemender’ dan de bevolking in het landelijk gebied. De omvang van de creatieve klasse lijkt daarbij een belangrijke factor te zijn. In de steden worden meer bedrijven gestart, maar daar staat tegenover dat er ook meer bedrijven worden opgeheven dan in het landelijk gebied. Per saldo vertonen steden daardoor in vergelijking met het landelijk gebied maar een klein ‘geboorteoverschot’ voor bedrijven. Steden mogen qua ontwikkeling van het bedrijvenbestand dan dynamisch zijn, de ontwikkeling in het landelijk gebied is duurzamer. Bovendien hebben steden doorgaans een klein vertrekoverschot voor bedrijven en het landelijk gebied juist een klein vestigingsoverschot. Stedelijke ondernemingen kunnen na verloop van tijd blijkbaar niet meer goed in hun gemeente uit de voeten. In steden worden wel veel meer nevenvestigingen opgericht dan in het landelijk gebied. De functie van steden als voorzieningencentrum en de mogelijkheden voor bedrijfshuisvesting kunnen hierbij een rol spelen.

¹⁶ Zo lijkt van clustervorming in de ‘informatiegeoriënteerde sector’ sprake te zijn in de Noordvleugel van de Randstad.

¹⁷ Denk hierbij aan de rol van de defensie-industrie in Silicon Valley of Tel Aviv, van Philips in Zuidoost-Brabant of van ‘het bestel’ en ‘de commerciëlen’ in de Noordvleugel van de Randstad.

¹⁸ Toch een citaat: ‘Ze willen niet met de billen bloot’.

Bedrijvendynamiek.

Zoals bij de bevolking is ook voor het bedrijfsleven sprake van een 'burgerlijke stand' die de ontwikkeling van het aantal bedrijven in een gebied weergeeft. Het aantal starters (geboorten) biedt een blik op de ondernemingszin van de bevolking. Opheffingen (overlijden) en verplaatsingen (verhuizingen) geven aan of ondernemingen falen of juist slagen. Vestigingen van buitenaf (immigratie) of oprichtingen van nevenvestigingen bieden een beeld van de aantrekkelijkheid van een gebied voor vestiging. Omgekeerd kan vertrek (emigratie) op een minder aantrekkelijk milieu voor vestiging duiden.

De bevolking in de Zaanstreek is behoorlijk ondernemend, ondanks de geringe omvang van de 'creatieve klasse' (figuur 3.13). Het aantal startende bedrijven in verhouding tot het 'zittende' bedrijfsleven ligt hier op het gemiddelde niveau voor de sterk stedelijke gemeenten. De afgelopen periode werden in de regio ieder jaar tussen 500 en 650 bedrijven gestart. In overeenstemming met het landelijke beeld werden met name in de bouwnijverheid (de bekende 'zzp'ers) en de commerciële diensten ondernemingen opgericht (KvK, 2004). Een groot deel van de adviesbureaus en de facilitaire bedrijven die werden gestart, zijn gevestigd in Saendelft (Gemeente, 2003). Dit

onderstreept het belang van de bevolkingsontwikkeling voor de economische ontwikkeling.

Het aantal opheffingen in de Zaanstreek is relatief klein, waardoor de regio een vrij groot startersaldo kent. 'Startups' van bedrijven zijn in de Zaanstreek blijkbaar duurzamer dan gemiddeld in stedelijk Nederland. In de andere (groot)stedelijke regio's in zuidelijk Noord-Holland is het relatieve aantal starters veel kleiner, waardoor hier per saldo geen sprake is van autonome dynamiek in het bedrijvenbestand.

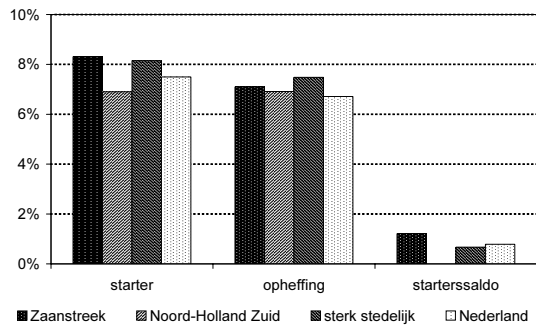
Aan de andere kant is de 'externe' dynamiek van het Zaanse bedrijvenbestand gering (figuur 3.14). Gedurende de jaren '90 vertrokken meer bedrijven uit de Zaanstreek dan er zich vestigden. De ontwikkeling van de VINEX-wijk Saendelft en het bedrijventerrein Noordenveld hebben vanaf 2001 echter een klein vestigingsoverschot voor bedrijven doen ontstaan. De regio blijft qua oprichtingen van nevenvestigingen echter ver achter bij het gemiddelde voor de stedelijke gemeenten en voor zuidelijk Noord-Holland. Dit kan samenhangen met de beperkte streekfunctie van de detailhandel. Vooral in deze sector is immers sprake van ketenvorming en nevenvestigingen.

Per saldo was de groei van het bedrijvenbestand in de Zaanstreek in de afgelopen jaren (+5% per jaar) wat minder dan gemiddeld in de steden (+5,5% per jaar)¹⁹. Het bedrijfsleven in de Zaanstreek groeit dus vooral op eigen kracht. Des te meer reden is er voor de lokale overheden om dat lokale bedrijfsleven te koesteren.

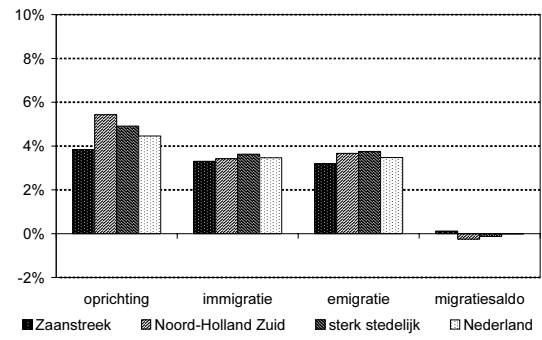
Figuur 3.13. Autonome bedrijvendynamiek 1996-2003.

Figuur 3.14. Externe bedrijvendynamiek 1996-2003.

¹⁹ Deze gegevens zijn afkomstig uit Handelsregister van de Kamer van Koophandel. Zij kunnen afwijken van het aantal vestigingen dat volgt uit het Landelijk InformatieSysteem Arbeidsmarkt (LISA) waarnaar in figuur 2.9 wordt verwezen. In het Handelsregister worden alle bedrijven geregistreerd, ook 'brievenbusmaatschappijen', terwijl in LISA alleen 'vestigingen' worden opgenomen waar daadwerkelijk arbeid plaatsvindt. De relatieve groei van het aantal in het Handelsregister geregistreerde bedrijven komt in de Zaanstreek overeen met de gemiddelde groei in de steden. Het aantal vestigingen is in de Zaanstreek echter veel sterker toegenomen dan gemiddeld in de steden. De Zaanstreek kende dus een relatief kleine groei van het aantal 'brievenbusmaatschappijen'. Dit zou kunnen samenhangen met de beperkte groei van de dienstverlening in de regio.



Bron: KvK



Bron: KvK

Hoofdstuk 4 - Ruimte, voorzieningen en gemeentelijk beleid in de Zaanstreek

De ruimtelijke omstandigheden in een gebied zijn van grote invloed op de economische ontwikkeling. Aan de ene kant scheppen ruimte op de woningmarkt en een aantrekkelijk woon- en leefklimaat mogelijkheden voor bevolkingsgroei. Aan de andere kant maken de beschikbaarheid van bedrijfshuisvesting en de bereikbaarheid een gebied aantrekkelijk als vestigingsplaats voor bedrijven. De overheid speelt bij dit alles een grote rol. In dit hoofdstuk komen de ruimtelijke omstandigheden in de Zaanstreek (paragraaf 4.1), het voorzieningenniveau (paragraaf 4.2) en het beleid van de lokale overheid (paragraaf 4.3) aan de orde.

4.1 Ruimte: versnipperd, maar volop aanbod

De ruimte in ons land is sterk versnipperd. Dat is enerzijds het gevolg van natuurlijke oorzaken, zoals de loop van rivieren en de ligging van zeearmen en anderzijds van economische en politieke factoren. Door het uitgebreide netwerk van vaarwegen kwamen op tal van plaatsen handelssteden tot ontwikkeling en door de decentrale politieke structuur van ons land ontstond niet één, dominant bestuurlijk centrum. Door de forse toename van bevolking en activiteiten op het beperkte Nederlandse grondgebied is uit deze gedecentraliseerde stedelijke structuur inmiddels een diffuus stedelijk netwerk ontstaan van woon-, werk- en verblijfplaatsen en hun verbindingen, dat op verschillende manieren wordt benoemd en begrensd (Randstad Holland, Deltametropool, Nederlandse Stedenring, Noordwest-Europees Kerngebied). De decentrale structuur werd nog versterkt doordat verstedelijking lange tijd niet aangrenzend aan bestaande kernen, maar in separate, nieuwe kernen plaatsvond. Hoewel sprake is van enige specialisatie, zijn de kernen in dit stedelijke gebied voor een groot deel overlappend qua functie en qua verzorgingsgebied. Door de sterke spreiding van bebouwing en activiteiten is het grondgebruik in dit stedelijke gebied bovendien extensief²⁰. Ruimtedruk in de stad kan nog steeds worden gelenigd met uitbreiding, waardoor intensivering niet nodig is. Door versnippering en extensief grondgebruik is bovendien geen sprake van sterk gebundelde vervoersstromen en daardoor is het draagvlak voor openbaar vervoer beperkt²¹. Door het diffuse verkeersaanbod is de druk op de weginfrastructuur juist groot.

De Zaanstreek is een Randstad in het klein 'De gemeente Zaanstad kan (...) als een klein netwerk binnen een groter geheel worden beschouwd' (Kolpron, 2001). Het gebied is sterk versnipperd door (onder meer) de Zaan, de Nauernasche Vaart en de spoorlijnen van Amsterdam naar Alkmaar en Hoorn. Deze barrières kunnen op slechts enkele plaatsen worden gepasseerd, waarbij de betreffende brug of tunnel door beperkte capaciteit zelf ook als flessenhals werk. Daardoor maakt een stremming op één of twee plaatsen grote delen van de stad onbereikbaar. Hoewel in veel andere Nederlandse steden, zoals Haarlem, Dordrecht en Utrecht, van een vergelijkbare kwetsbaarheid sprake is, ervaart het bedrijfsleven in de Zaanstreek de infrastructuur in de stad in combinatie met de problemen bij de Coentunnel²² en de aansluiting op de A9 als een groot nadeel van de Zaanstreek als vestigingsplaats. De Coentunnel is echter niet het enige en evenmin het grootste knelpunt in het Nederlandse

²⁰ Ter vergelijking: Rijnmond en Singapore zijn in oppervlakte ongeveer even groot, maar in Singapore wonen driemaal zoveel mensen.

²¹ Het verschil in aantal vervoerde passagiers in de ondergrondse in Londen en Parijs vormt hiervan een goede illustratie. Beide steden tellen ongeveer evenveel inwoners (12 miljoen). In het zeer uitgestrekte stedelijke gebied van Londen vervoert de Underground op 408 km spoor meer dan 3 miljoen passagiers per dag. In het veel compactere Parijs zijn Metro en RER goed voor bijna 4,5 miljoen passagiers per dag op 326 km spoor (NRCb, 2004).

²² De Coentunnelfiles staan qua zwaarte (aantal x lengte) op de zesde (in noordelijke richting) en zevende (in zuidelijke richting) plaats. Op de A10 passeren bij de afslag Hemhavens dagelijks ruim 105.000 voertuigen. Dat zijn er minder dan bij de afslag RAI (180.000) en veel minder dan op de A16 in Rotterdam-Oost (229.000; V&W, 2001).

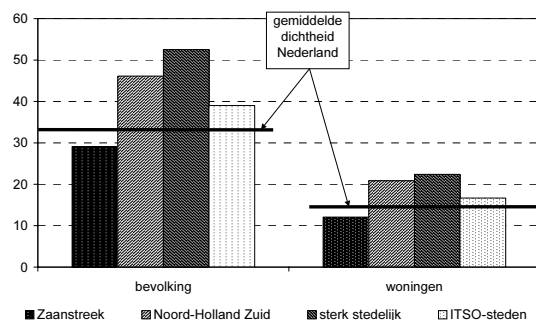
netwerk van snelwegen. Vanuit de Zaanstreek is de Coentunnel evenwel het eerste knelpunt op de route naar het Europese kerngebied en daardoor spreekt de tunnel het meest tot de verbeelding van het Zaanse bedrijfsleven.

Een tweede overeenkomst tussen de Zaanstreek en de gehele Randstad is het extensieve grondgebruik (figuur 4.1). Het aantal inwoners en woningen per hectare bebouwd gebied is in de Zaanstreek klein in vergelijking met het gemiddelde voor de Nederlandse steden. Voor een deel is dit het gevolg van het aandeel van sectoren met een groot ruimtebeslag in de Zaanse economie, zoals industrie en transport. Dat geldt ook voor andere industriesteden. Zo is het aantal banen per hectare bedrijvenareaal in de ITSO-steden een kwart kleiner dan het gemiddelde voor de sterk stedelijke gemeenten. In de Zaanstreek is het grondgebruik echter nog minder intensief (figuur 4.2).

Verder is ook in de Zaanstreek sprake van afzonderlijke kernen, die ieder hun eigen verzorgingsgebied hebben (Kolpron, 2001). Deze kernen liggen in een ring om de groene ruimte van Westzaan, Guisveld en Veenpolder. Stedelijke uitbreiding vond in de afgelopen decennia plaats in een reeks van op zichzelf staande wijken, zonder dat daarvoor nieuwe doorgaande wegen werden aangelegd: Rooswijk, Westerkoog, Westerwatering en Kalf. Daardoor worden de bestaande hoofdverkeerswegen extra belast en zijn deze wijken (met de auto) slecht bereikbaar. Overigens heeft de jongste uitbreiding, Saendelft, een eigen aansluiting op de N246 en de A8.

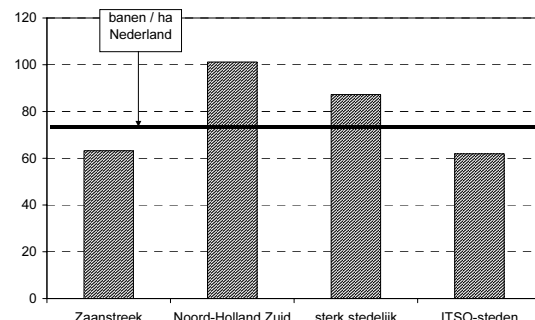
Hoewel een groot deel van de recente uitbreidingswijken aan de spoorlijnen ligt, worden deze (nog) niet gebruikt als stedelijk openbaar vervoersnet. De spoorlijn vormt in alle gevallen juist een barrière met de rest van de stad.

Figuur 4.1. Aantal inwoners en woningen per ha stedelijk gebied 2003.



Bron: CBS

Figuur 4.2. Banen per hectare bedrijvenlocatie 2003.



Bron: CBS

De woningen in de steden zijn relatief oud en klein, maar nemen sterk in waarde toe. De bevolking nam in de steden eerder in omvang toe dan in het landelijk gebied. Daardoor tellen de steden relatief veel oude woningen. Ruim de helft van het stedelijke woningbestand dateert van voor 1970. In het landelijk gebied is dat slechts 43%. In samenhang daarmee zijn veel stedelijke woningen klein. Bijna 40% van de woningen in de steden heeft drie kamers of minder. In het landelijk gebied is dat aandeel slechts 18%. Voor een deel sluit de woningvoorraad daarmee goed aan op de specifieke samenstelling van de stedelijke bevolking, met een groot aandeel voor ‘jong-productieven’ en eenpersoonshuishoudens. In de steden wordt een woning door gemiddeld 2,3 personen gedeeld, in het landelijk gebied door 2,7.

Daarnaast is het aandeel van de huurwoningen in de steden (60%) veel groter dan in het landelijk gebied (33%). Woningen uit de Wederopbouwperiode maken in alle verstedelijkingscategorieën een kleine 30% uit van de voorraad. Deze wijken zijn door opzet, schaal en sociaal-economische status van de bewoners doorgaans minder in trek dan zowel de oudere als de jongere wijken. In veel gemeenten zijn juist deze wijken in de afgelopen jaren probleemgebieden geworden.

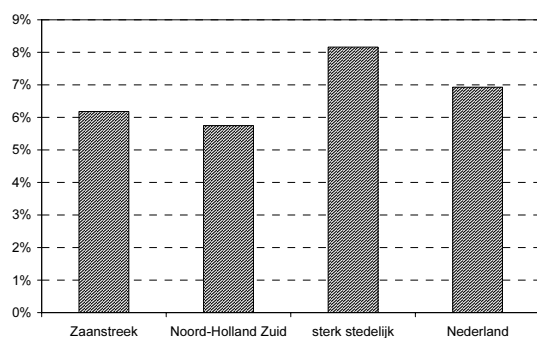
Tot slot worden omvang en ouderdom van de woningvoorraad weerspiegeld in de woningwaarde. Met name in de zeer sterk stedelijke gemeenten, zijn woningen

minder waard dan gemiddeld. De WOZ-waarde ligt daar meer dan 10% onder het landelijk gemiddelde. Woningen in suburbia en in het landelijk gebied zijn gemiddeld juist veel meer waard. De gemiddelde woningwaarde is de afgelopen jaren in de steden wel veel sterker toegenomen dan in het landelijk gebied. Oude, kleine woningen in een hoge, stedelijke dichtheid, vonden gretig aftrek bij vele starters en doorstarters op de woningmarkt. Daarnaast vormde nieuwbouw op aantrekkelijke locaties in de steden een belangrijke component van de stijgende woningwaarde. Beide typen stadswoningen vormen een belangrijk aspect van de aantrekkelijkheid van steden voor de creatieve klasse.

De groei van de woningvoorraad en de verdeling van de groei over de verstedelijkingscategorieën weerspiegelt de bevolkingsgroei. De woningvoorraad is in de afgelopen jaren in de steden en in het landelijk gebied wat minder snel gegroeid (+3%) dan in suburbia (+4%). De groei van de woningvoorraad kon de groei van het aantal huishoudens in het algemeen echter niet bijhouden. Met name in suburbia nam het aantal huishoudens sterker toe dan het aantal woningen. Woningnood blijft dus niet beperkt tot jongeren die woonruimte zoeken in de stad, maar is een probleem in alle typen gemeenten.

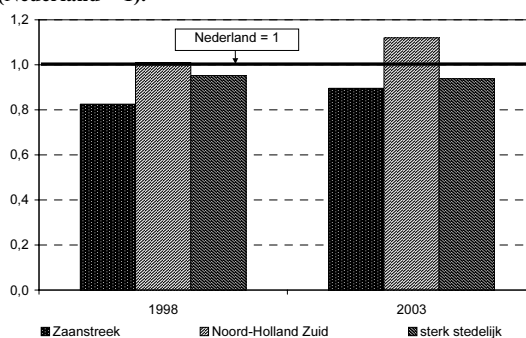
De woningen in de Zaanstreek zijn relatief oud en hebben een geringe waarde. Daarmee is de Zaanse woningvoorraad uitermate stedelijk van karakter. De regio telt ruim 67.500 woningen. Bijna een vijfde daarvan is vooroorlogs. Samen met de fijnmazige ruimtelijke structuur en de ligging aan of nabij de Zaan, maakt dit woningaanbod de Zaanstreek op papier aantrekkelijk voor de 'creatieve klasse'. Aan de andere kant bestaat de Zaanse woningvoorraad voor de helft uit huurwoningen en stamt een zeer groot deel (33%) van de woningen uit de Wederopbouwperiode. Door de vele vier- en vijfkamerwoningen uit deze tijd is de gemiddelde woning in de Zaanstreek wel relatief groot. Anderzijds is door de omvang van deze wijken de gemiddelde woningwaarde in de Zaanstreek laag, ook in vergelijking met de andere sterk stedelijke gemeenten in ons land. Daardoor lijkt de regio aantrekkelijk te zijn voor (door)starters op de woningmarkt. In de periode 1996 – 2002 is de Zaanse woningvoorraad met bijna 4.000 eenheden (+6%) toegenomen (figuur 4.3). Het aantal woningen groeide hier sterker dan gemiddeld in het zuidelijk deel van Noord-Holland, maar wel minder sterk dan gemiddeld in de Nederlandse steden. Alleen Groot-Alkmaar haalde dat groeitempo. In vergelijking met de toename van het aantal inwoners en huishoudens was de groei van het Zaanse woningbestand echter fors. Per saldo nam de woningnood hier dus nauwelijks toe. In de Zaanstreek nam de gemiddelde woningwaarde in de afgelopen jaren als gevolg van de populariteit van een deel van de oude woningvoorraad in de regio en de bouw van dure woningen in de reconstructiegebieden aan de Zaan, wel fors toe (figuur 4.4). De toename bedroeg 83%. Gemiddeld was dat in de Nederlandse steden 70%. In Groot-Amsterdam verdubbelde de gemiddelde woningwaarde in de periode 1998-2002 zelfs.

Figuur 4.3. Ontwikkeling woningvoorraad 1996-2002.



Bron: CBS

Figuur 4.4. (Ontwikkeling) gemiddelde WOZ-waarde (Nederland = 1).



Bron: CBS

Het areaal bedrijventerrein staat in de steden onder druk. De kosten voor grond en gebouwen maken slechts een klein deel van de totale bedrijfskosten uit: respectievelijk 2% en 12,5%²³. Niettemin is passende huisvesting voor een onderneming van cruciaal belang. Zij moet haar activiteiten letterlijk onder (het juiste) dak hebben. Daarom stellen ondernemingen eisen aan omvang, gebruiksmogelijkheden en uitstraling van de huisvesting en aan de ligging en bereikbaarheid van die huisvesting. Door het aanbieden van mogelijkheden voor bedrijfshuisvesting kunnen lokale overheden dan ook in grote mate de productieomstandigheden in hun gebied beïnvloeden. Niet alleen de vraag, maar ook het aanbod vertoonde daardoor in de afgelopen jaren een sterke groei. Het kantooroppervlak in 's-lands grootste kantoorsteden groeide van 1997 tot 2004 met 29%. Het areaal bedrijventerrein in ons land nam van 1996 tot 2002 met 16% toe tot 73.000 hectare. Anders dan bij de kantoren, die nog steeds een stedelijk fenomeen zijn, komt van het bedrijventerrein een groot deel voor rekening van suburbia (29%) en het landelijk gebied (37%) in verhouding tot de werkgelegenheid. Het landelijk gebied kende ook de sterkste groei van het areaal (+20%). In de steden groeide het areaal met 12%, maar in de meest verstedelijkte gemeenten nam het areaal bedrijventerrein af. Evenals de afname van het aantal banen is deze krimp in areaal een uiting van de trek van productie- en distributiebedrijven de stad uit. In vergelijking met het areaal dat bij bedrijven in gebruik is, beschikken de steden en suburbia nu over minder uitgifbare reserve (15%) dan het landelijk gebied (19%). Als echter rekening wordt gehouden met de uitgiftesnelheid doet schaarste aan bedrijventerreinen zich vooral in suburbia voor. Daar is bij het huidige uitgiftetempo nog voor twee jaar terrein uitgifbaar. In de steden is de uitgiftesnelheid (door het beperkte aanbod) lager en is voor meer dan vier jaar uitgifbaar terrein beschikbaar.

De Zaanstreek beschikt over ruimte mogelijkheden voor bedrijfshuisvesting, maar speelt nauwelijks een rol als kantorenstad.

In de overzichten die de 'vastgoedwereld' jaarlijks maakt van de Nederlandse kantorenmarkt, komt de Zaanstreek niet voor. Kantoorgebruikers richten hun belangstelling vooral op de grote locaties in Amsterdam en steden die meer centraal in de Nederlandse Stedenring liggen. Zuid-Kennemerland en de Zaanstreek liggen in dit opzicht aan 'de verkeerde kant' van Amsterdam.

De Zaanstreek beschikte in 2002 over 750 ha bedrijventerrein. Dit areaal is meer dan gemiddeld in de Nederlandse steden, gespecialiseerd (figuur 4.5). Door de ligging van de regio is het aandeel zeehaventerrein natuurlijk relatief groot (20%), maar daarnaast is ook het aandeel van voor industrie bestemd terrein groot (22%).

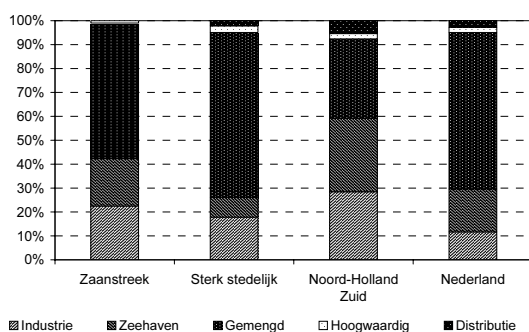
De Zaanstreek heeft daardoor relatief weinig traditioneel, gemengd bedrijventerrein. Daarnaast duidt de lage verhouding tussen netto- en brutoareaal (69%) op een behoorlijke kwaliteit van de terreinen in de Zaanstreek, ondanks grote verschillen in dichtheid tussen de bedrijventerreinen. Gezien de sterke groei van de transportsector is het ontbreken van een logistiek terrein in de regio echter opmerkelijk.

Het bruto- en nettoareaal bedrijventerrein in de Zaanstreek is in de periode 1996-2002 minder sterk toegenomen dan gemiddeld in de sterk stedelijke gemeenten. Er is bovendien in deze jaren met de ontwikkeling van Noordenveld in hoog tempo terrein uitgegeven. Daardoor was in begin 2002 het uitgifbare areaal in de Zaanstreek nauwelijks voldoende voor één jaar (figuur 4.6). Inmiddels is deze dreiging van schaarste aan bedrijfshuisvesting voorkomen door het in ontwikkeling nemen van de Westzaner Polder. De terreinen in het noorden van de Zaanstreek

²³ Dit verklaart het 'gemak' waarmee bedrijven zich ruimer huisvesten dan strikt noodzakelijk. De prijselasticiteit van de vraag naar bouwgrond voor bedrijven is dan ook laag: -0,01 tot -0,02. Een prijsverlaging met 10% leidt gemiddeld dus tot een toename van de vraag met 0,1 tot 0,2%. Voor ruimte-extensieve bedrijvigheid is de prijsgevoeligheid waarschijnlijk wat groter.

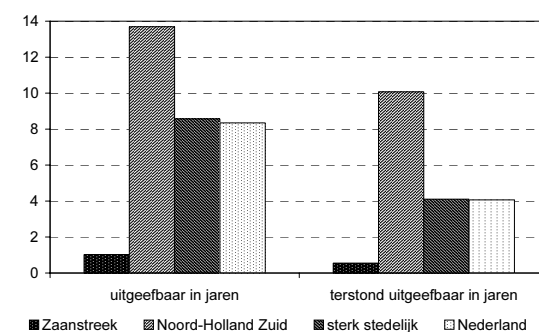
vangen vooral bedrijven uit de regio zelf op. De terreinen in het zuiden trekken daarnaast bedrijven van buiten aan (Gemeente, 2003). Dit voortdurende aanbod van bedrijventerrein vormt een gunstige omstandigheid voor het bedrijfsleven in de Zaanstreek.

Figuur 4.5. Samenstelling bedrijventerrein 2002.



Bron: VROM

Figuur 4.6. Aantal jaren waarvoor uitgeefbaar bedrijventerrein beschikbaar is bij huidige uitgifte tempo 2002.



Bron: VROM

Met name in de steden staan kwaliteitsverhoging en hergebruik van bedrijventerreinen sterk in de belangstelling. Dit komt tot uiting in de daling van de verhouding tussen netto- en brutoareaal²⁴ door de aanleg van openbaar groen op bedrijventerreinen, in de toename van gespecialiseerde terreinen voor industrie, transport en ‘hoogwaardige’ bedrijvigheid en in herstructurering. Een groot deel (20%) van de bedrijventerreinen geldt als verouderd, met name in de steden. Aspecten daarvan zijn een door woonwijken omsloten ligging, gebruik voor extensieve activiteiten als opslag, een rommelige aanblik en een versleten infrastructuur. De kosten van reconstructie van deze terreinen zijn hoog en kunnen vaak slechts door functieverandering van (een deel van) het terrein worden opgebracht. Bovendien levert een deel van de bedrijvigheid op deze terreinen te veel hinder of gevaar op voor de omliggende woonwijken. Bij reconstructie gaat dan bedrijventerrein verloren en er komen woningen of kantoren voor in de plaats. Herstructurering met behoud van ruimte voor bedrijvigheid vindt doorgaans alleen op grote terreinen plaats. Dankzij de mogelijkheden voor herschikking kan hinderlijke bedrijvigheid daar behouden blijven.

Het aanbod van nieuw terrein verzacht in de Zaanstreek de trek van bedrijven uit de stad. Terwijl op de nieuwe terreinen en op het terrein Achtersluispolder, dat wordt herontwikkeld, het aantal banen toenam, was op de terreinen Molletjesveer en Hembrug en op de individuele bedrijfslocaties in de stad sprake van een daling van de werkgelegenheid (Gemeente, 2003). Anders dan andere steden lijkt de Zaanstreek in staat te zijn om haar bedrijfsleven een alternatieve vestigingsplaats te bieden. Uit een inventarisatie van de gemeente blijkt dat Zaanstad ruim dertig individuele bedrijfslocaties telt, die door de sterke versnippering van het gebied in meer of mindere mate hinder of gevaar op kunnen leveren voor de omliggende woonwijken. In de huidige situatie lijken zich daarbij weinig spanningsvelden voor te doen, maar de mogelijkheden voor uitbreiding van productie of woningbouw, zoals op de locatie De Kuil, zijn beperkt. Door de beperking van de ontwikkelingsmogelijkheden voor de veelal industriële ondernemingen op deze locaties lijkt de afname van de werkgelegenheid zich hier ook in de toekomst te zullen voortzetten. De gemeente Zaanstad stelt zich wel ten doel om de werkgelegenheid die hier verloren gaat te compenseren. Dat houdt in dat bij herontwikkeling in stad niet alleen woningen, maar ook bedrijfsruimte een plaats

²⁴ De netto-oppervlakte van een bedrijventerrein omvat het totaal aan bedrijfskavels. De bruto-oppervlakte omvat daarnaast ook de openbare ruimte op het terrein. De verhouding tussen netto- en brutoareaal is van 1996 tot 2002 in de steden licht afgenomen, van 74% tot 73%.

moet krijgen. Bedrijfshuisvesting levert voor een ontwikkelaar echter minder op dan woningen. Bovendien ontberen deze versnipperde locaties de schaal die het voor een ontwikkelaar mogelijk maakt om lagere opbrengsten voor bedrijfshuisvesting te compenseren met opbrengsten uit woningbouw. Daardoor is het onwaarschijnlijk dat deze compensatie van werkgelegenheid in de bij herontwikkeling door marktpartijen alleen tot stand komt. Daarvoor zou de gemeente zelf actief moeten zijn in het bijeenbrengen van ontwikkelaars, beleggers en bedrijven voor specifieke locaties. De gemeente heeft immers een 'publiek' belang, dat boven het individuele bedrijfsbelang uitstijgt en de gemeente beschikt over publiekrechtelijke instrumenten om sturing te geven aan ontwikkelingen. Daarbij zou een 'aantrekkelijk' pakket van locaties, dat compensatie van gederfde opbrengsten mogelijk maakt, geboden moeten worden. Vastgoedontwikkeling is 'maatwerk'.

4.2 Voorzieningen: beperkt in aantal en in uitstraling

Nederland kent een duidelijke hiërarchie van verzorgingskernen, ondanks het decentrale verstedelijkingspatroon. Voor consumentverzorgende bedrijven is de afzet van hun producten niet alleen afhankelijk van de omvang van de totale vraag naar die producten, maar ook van de plaats waar deze vraag zich voordoet: het marktgebied. Dit marktgebied wordt bepaald door de uiterste afstand die consumenten bereid zijn af te leggen om een artikel te kopen. Deze afstand verschilt per product. Consumenten zijn in principe niet bereid om een grote afstand af te leggen voor artikelen die frequent en in grote hoeveelheid moeten worden aangeschaft. Frequentie en hoeveelheid van aanschaf leiden immers tot hoge kosten van verkrijging voor deze artikelen. Allerlei 'dagelijkse' voorzieningen, zoals supermarkten, maar ook 'collectieve goederen' zoals basisonderwijs en huisartsen, zijn dan ook dicht bij de woonplaatsen van hun klanten gevestigd. Het aanbod per inwoner van bijvoorbeeld winkels voor 'dagelijkse' behoeften is daardoor in praktisch het gehele land gelijk en verschilt nauwelijks met de mate van verstedelijking. Andere producten, zoals mode, luxeartikelen, boeken, elektronica, artikelen voor vrijetijdsbesteding en voor de inrichting van huis en tuin, hoeven minder vaak te worden aangeschaft en consumenten zijn bereid om daarvoor een flinke afstand te overbruggen. Toegankelijkheid voor autoverkeer en (gratis) parkeergelegenheid zijn daarbij cruciaal. In de collectieve sfeer vinden deze artikelen hun pendant in hoger onderwijs of gespecialiseerde medische zorg. Op hun beurt hebben de aanbieders van deze 'niet-dagelijkse' producten meer consumenten nodig dan de aanbieders van 'dagelijkse' producten om aan voldoende afzet te komen. Zij vestigen zich daarom bij voorkeur in grote bevolkingscentra of op goed bereikbare plaatsen. Het aanbod per inwoner van winkels voor 'niet-dagelijkse' behoeften neemt daardoor toe met de mate van stedelijkheid van een gemeente²⁵. Daarbij gaat het niet alleen om de traditionele stadscentra, maar in toenemende mate ook om stadsdeelcentra, zoals Amstelveen, en om consumentverzorgende bedrijvigheid op bedrijventerreinen, zoals meubel- en autoboulevards en de Bazaar in Beverwijk. Deze 'weidewinkels' vormen een belangrijke concurrent voor de traditionele winkelcentra in de binnensteden.

Vanuit de doorgaans (groot)stedelijke kernen wordt een groot ommeland van 'niet-dagelijkse' goederen voorzien. In de steden woont dan ook gemiddeld 60% van de potentiële klanten buiten de gemeente zelf, in het landelijk gebied

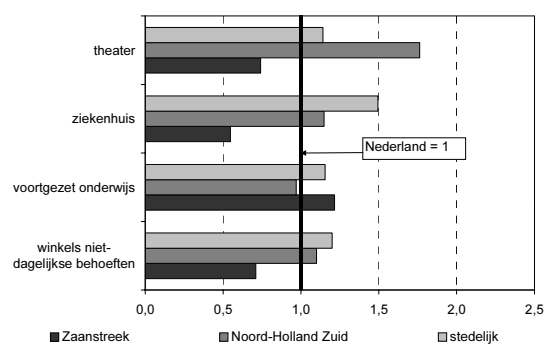
²⁵ Amsterdam voert de 'hitlijst' van Nederlandse verzorgingskernen aan met bijna 1.900 winkels voor mode en luxeartikelen. Na Rotterdam (1.285), Den Haag (1.030) en Utrecht (556) hebben Maastricht (475) en Breda (456) een opvallend groot aantal winkels in deze categorie. Ook Haarlem behoort met 434 winkels in mode en luxeartikelen tot de top-10 van Nederlandse winkelsteden.

is dat gemiddeld slechts 30%. De aantrekkingskracht van deze verzorgingscentra neemt bovendien nog toe door concentratie van aanbieders. Daarbij gaat het niet alleen om aanbod van complementaire producten, zoals schoeisel ten opzichte van kleding, maar ook om vergelijkbare, concurrerende voorzieningen. Daarom vestigen bijvoorbeeld kledingwinkels of autodealers zich bij voorkeur bij elkaar. De aantrekkingskracht van een centrum wordt verder nog vergroot door de aanwezigheid van ontspanningsmogelijkheden, zoals horeca, theaters en bioscopen. Winkelbezoek zelf wordt ook steeds meer als een vorm van 'leisure' gezien.

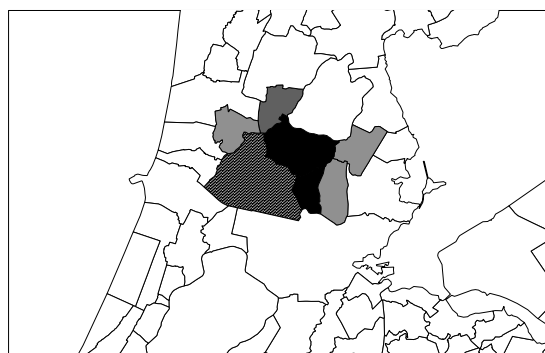
De Zaanstreek heeft slechts een beperkte rol als verzorgingscentrum. Het aanbod van voorzieningen voor niet-dagelijkse behoeften blijft hier ver achter bij het niveau in andere sterk stedelijke gemeenten en zelfs bij het landelijk gemiddelde (figuur 4.7). Die achterstand doet zich zowel bij commerciële als bij collectieve voorzieningen voor. Het winkelbestand in mode en luxeartikelen (198 zaken) in Zaanstad is niet veel groter dan in Hoorn (184) en is veel kleiner dan in Hilversum (256), Alkmaar (276) of Leiden (293). Zaanstad maakt zijn positie als kern van de tweede orde in de Randstad dan ook niet waar. Daarbij komt nog dat door het beperkte aanbod van horeca nauwelijks synergie tussen 'retail' en 'leisure' optreedt. Het. 'Het huidige Zaancentrum heeft nog een te beperkte recreatieve functie' (Kolpron, 2001). Zaanstad heeft nauwelijks een verzorgingsfunctie buiten de eigen gemeente (figuur 4.8). Alleen vanuit Wormerland en Oostzaan komt een aanzienlijk deel van de consumptieve bestedingen buiten de eigen gemeente in Zaanstad terecht. Bij deze beperkte streekfunctie speelt een aantal factoren een rol. Het winkelaanbod in de Zaanstreek is sterk versnipperd en de uitstraling en bereikbaarheid van het Zaancentrum laten te wensen over. De Zaanstreek vormt daarom geen aantrekkelijke vestigingsplaats voor consument-verzorgende bedrijven. Het zuidelijke deel van Noord-Holland behoort praktisch geheel tot het verzorgingsgebied van Amsterdam. De ontwikkeling van Zaancentrum heeft echter niet alleen gevolgen voor de concurrentiepositie van de Zaanstreek binnen zuidelijk Noord-Holland, maar ook binnen de regio zelf. Als de opzet van Inverdan slaagt wordt 'De stad stadser', maar tevens meer concurrerend ten opzicht van de andere kernen in de Zaanstreek. De keerzijde daarvan, 'de dorpen dorps', houdt verlies van marktgebied in voor de detailhandel in de andere kernen in de Zaanstreek (Kolpron, 2001). Verder is in Zuiderhout een 'weidewinkelgebied' tot ontwikkeling gekomen dat een extra concurrent vormt voor de bestaande winkelkernen in de streek. Uitvoering van de Structuurvisie Retail-leisure van de gemeente vergt daarom nauwe samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven. Met één algemeen ziekenhuis behoort Zaanstad tot slot niet tot de gemeenten met een verscheidenheid aan medische voorzieningen. In deze groep gaat het meestal om streekcentra met een groot ommeland, zoals Leeuwarden en Zwolle. Deze beperkte uitstraling van de Zaanstreek komt ook tot uiting in het kleine aandeel van de collectieve dienstverlening in de regionale werkgelegenheid (Gemeente, 2003).

Figuur 4.7. Aanbod van niet-dagelijkse voorzieningen per inwoner (Nederland = 1).

Figuur 4.8. Aandeel van Zaanstad in bestedingen over de gemeentegrens heen 2002.



Bron: Locatus



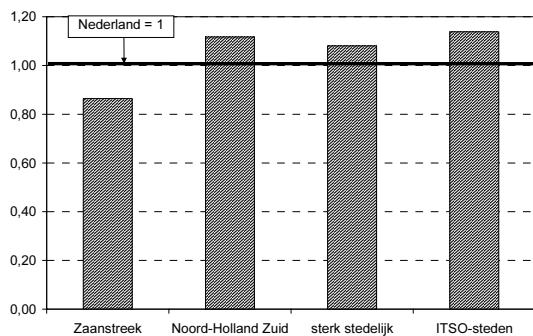
Bron: Rabobank

Steden zijn centra van werkgelegenheid. De economische functie van steden komt uitdrukkelijk naar voren in het in vergelijking met de omvang van de beroepsbevolking grote aantal arbeidsplaatsen. Stedelijk Nederland telt voor iedere honderd leden van de beroepsbevolking ruim 120 arbeidsplaatsen, het landelijk gebied minder dan tachtig. Omvangrijke pendelstromen zijn hiervan het gevolg. In geen enkel ander aspect komt de ‘netwerksamenleving’ zo sterk naar voren als juist in deze pendelstromen. Werkte in 1960 nog 21% van de beroepsbevolking in ons land buiten de woongemeente, inmiddels is dat aandeel opgelopen tot meer dan de helft (NRCb, 30-8-2004). Het zijn echter niet alleen ‘oude, centrale’ steden, zoals Amsterdam (128) en Utrecht (150) waar de werkgelegenheidsfunctie hoog is. Een aanzienlijk aantal randgemeenten van grote steden, zoals Ouder-Amstel (206) en Son en Breugel (205), heeft een groot bedrijventerrein binnen hun grenzen en telt daardoor veel arbeidsplaatsen en veel pendelaars in verhouding tot de beroepsbevolking. Pendelstromen zijn dan ook allang niet meer alleen gericht op de centra van de grote steden, maar ook op de bedrijfslocaties in voorsteden. Daarom staan files op de snelweg vaak in beide richtingen tegelijk.

***De Zaanstreek is geen centrum van werkgelegenheid.** Voor iedere honderd leden van de beroepsbevolking zijn hier slechts 86 arbeidsplaatsen voorhanden (figuur 4.9). Qua werkgelegenheidsfunctie bevindt de Zaanstreek zich daardoor op het niveau van een landelijke gemeente. De uitgaande pendelstroom is tweemaal zo groot als de inkomende. Ruim 40% van de Zaanse beroepsbevolking werkt elders, bijna een kwart werkt in Amsterdam. Het aandeel van de Zaanse beroepsbevolking dat een reisafstand van meer dan dertig kilometer per dag voor woon-werkverkeer heeft, is met 45% anderhalf maal zo groot als gemiddeld in de Nederlandse steden (figuur 4.10). Anderzijds wordt driekwart van de arbeidsplaatsen in de Zaanstreek bezet door Zaankanters en slechts 10% door Amsterdammers. Zowel in de ingaande als in de uitgaande pendel is het aandeel van hoger opgeleiden relatief hoog. Beide stromen zijn bovendien sterk gericht op de dienstensector. Overigens kampt niet alleen de Zaanstreek met een naar verhouding beperkt aanbod van arbeidsplaatsen. Geheel Noord-Holland ten noorden van het Noordzeekanaal²⁶ heeft geringe werkgelegenheidsfunctie. De dagelijkse files voor de Coentunnel en Badhoevedorp weerspiegelen de lage werkgelegenheidsfuncties van Alkmaar (101), Hoorn (85) en Purmerend (62). Daarmee is dit gebied in ons land wellicht het laatste voorbeeld van het klassieke patroon van een centrale werkstad en suburbane woongebieden. De nabijheid van de zee, het open landschap en de ruime woningmarkt maken van Hollands ‘Noorderkwartier’ een aantrekkelijk woongebied, maar door de ligging ‘aan de verkeerde kant van Amsterdam’ blijft de werkgelegenheidsontwikkeling achter bij de demografische.*

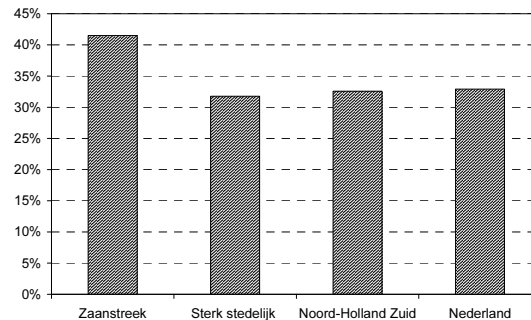
²⁶ Hetzelfde geldt voor Zuid-Kennemerland. De werkgelegenheidsfunctie van Haarlem is slecht 98.

Figuur 4.9. Werkgelegenheidsfunctie 2003.



Bron: CBS

Figuur 4.10. Aandeel van beroepsbevolking met reisafstand van meer dan 30 km per dag vice versa 2002.



Bron: CBS

4.3 Gemeentelijk beleid: spreek de taal van je klant

Overheid en ondernemers verschillen sterk van elkaar. De overheid richt zich op het algemeen belang, werkt omwille van de rechtsgelijkheid van burgers met vast omschreven procedures en is voortdurend op zoek naar ‘maatschappelijk draagvlak’ voor haar handelen. Als gevolg daarvan kan de overheid, zelfs bij ernstige verstoringen van de openbare orde, slechts vertraagd reageren op maatschappelijke ontwikkelingen. Ondernemers richten zich vooral op het belang van de eigen onderneming en streven ernaar kansen te grijpen en bedreigingen te pareren zodra die zich voordoen.

Kortom, de overheid is gericht op zorgvuldigheid en het bedrijfsleven op dynamiek²⁷ en dit verschil zorgt vaak voor forse communicatieproblemen tussen beide partijen. Dit blijkt uit de peiling van de mening van ondernemers over het vestigingsklimaat in de gemeenten waarop het Grote-StedenBeleid (GSB) betrekking heeft, de G30 (EZ, 2003). In een rapportcijfer uitgedrukt werd het algehele vestigingsklimaat met een krappe voldoende beoordeeld, maar was er wel sprake van een stijging in de waardering (figuur 4.11). De aspecten ruimte en infrastructuur, voorzieningen en versterking van de economische structuur kregen in het algemeen een hogere waardering dan de gemeentelijke dienstverlening. Met name de gemeentelijke lasten, de toegankelijkheid van het gemeentebestuur en de reactiesnelheid van de gemeentelijke overheid laten te wensen over. Ook uit andere bron blijkt dat ondernemers de (gemeentelijke) overheid vaak ervaren als een ondoorgrondelijk labirint. De aanstelling van een bedrijfscontactfunctionaris kan de gemeente voor het bedrijfsleven toegankelijker maken, maar in veel Nederlandse gemeenten zijn bedrijven van het bestaan van dit ‘loket’ niet op de hoogte. Daarnaast zijn bedrijven vaak ontevreden over de inhoud van ‘structureel’ overleg met de gemeente en over de terugkoppeling en resultaatmeting achteraf (MKB, 2002).

De waardering van het ondernemingsklimaat wijkt in de Zaanstreek nauwelijks af van de gemiddelde waardering in de G30. Ook hier is de gemeentelijke dienstverlening het zwakste aspect van het ondernemingsklimaat. De Zaanstreek onderscheidt zich qua optreden van de gemeente niet van andere steden, noch in positieve, noch in negatieve zin. Met name de reactiesnelheid en de duidelijkheid van het gemeentelijk beleid ten aanzien van bedrijven worden in de Zaanstreek slecht beoordeeld. De waardering voor het gemeentelijk handelen nam hier in de loop der jaren bovendien nog wat af (figuur 4.12). Verder kreeg de kwaliteit van de woonomgeving een relatief laag cijfer. De beschikbaarheid van bedrijfshuisvesting werd opvallend gunstig beoordeeld (EZ, 2003). Aan deze mening van de ondernemers lijkt sinds de jongste inventarisatie in het

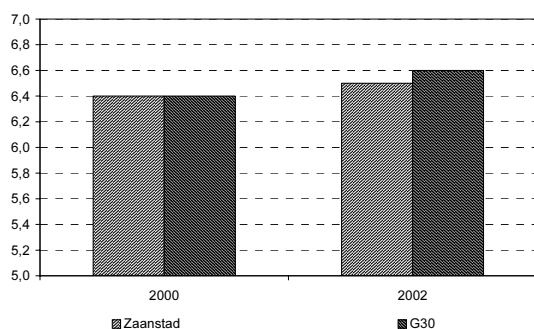
²⁷ Er zijn overigens voorbeelden te vinden van onzorgvuldig handelen door overheden en gebrek aan dynamiek bij bedrijven.

kader van het GSB weinig te zijn veranderd. Ondernemers en hun vertegenwoordigers in de Zaanstreek oordelen nog steeds negatief over de communicatie door de gemeentelijke overheid. De gemeente zou haar beleid meer uit eigen beweging voor ondernemers over het voetlicht moeten brengen en zou daarnaast haar beleid beter moeten handhaven. Hierbij werden als voorbeelden genoemd: het motiveren van keuzen die worden gemaakt inzake de verkeersinfrastructuur, het vasthouden aan de voorgenomen zonering bij het uitgeven van grond aan bedrijven, de handhaven van de eisen die in het bestemmingsplan aan bedrijven zijn gesteld, het inperken van illegaal gebruik van openbare ruimte door bedrijven op bedrijventerreinen en het consequent handhaven van eisen van brandveiligheid.

De gemeentelijke organisatie wordt verder, ondanks het bedrijvenloket, nog steeds als traag, inconsistent en ondoorgrondelijk aangemerkt. Het model van accountmanagerschap op drie niveaus dat onlangs door de gemeente Zaanstad is ingevoerd, is (nog) niet duidelijk voor de ondernemers. De gemeente zou zich moeten inspannen om duidelijk te maken, waarvoor en hoe ondernemers terecht kunnen bij de ambtenaren voor 'publiek', 'wijk' en 'stad'. Verder wordt 'Economische Zaken' weliswaar beschouwd als van goede wil, maar het wordt door ondernemers tevens als een zwakke partij gezien in het bestuurlijke en ambtelijke strijdperk. Daardoor zouden de belangen van het bedrijfsleven uiteindelijk weinig prioriteit krijgen in het gemeentelijk handelen. Voor MKB Zaanstreek wordt daarom een grote rol voorzien als intermediair tussen het bedrijfsleven en de lokale overheden, zowel in het bestuurlijk overleg als in de rol van 'waakhond' in de communicatie tussen bedrijven en gemeente over beleid en over de concrete uitvoering daarvan. Ondernemers uit het MKB ervaren ten opzichte van het grootbedrijf een achterstand in het overleg met de lokale overheid. Ook wordt betreurd dat het lokale MKB buiten spel lijkt te staan bij grote projecten in de stad, zoals Inverdan. Zonder dat daarbij de vrije-marktwerking verstoord hoeft te worden, zou de gemeente zich in onderhandelingen met externe partijen kunnen inzetten voor een plaats voor het lokale MKB. Tot slot klagen ondernemers ook in de Zaanstreek over de administratieve lastendruk. Deze komt overigens voor een groot deel voor rekening van het rijk, in de vorm van belastingen en milieuregels.

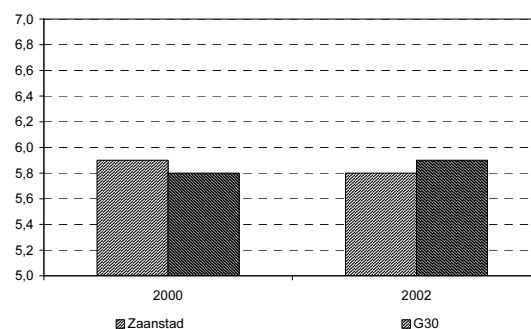
Anderzijds kan MKB Zaanstreek ook een rol spelen in de informatieoverdracht van de overheid naar bedrijven. Het bedrijfsleven is voor de overheid ook vaak slecht bereikbaar.

Figuur 4.11. Rapportcijfer gemeentelijk ondernemingsklimaat als geheel



Bron: EZ

Figuur 4.12. Rapportcijfer gemeentelijke dienstverlening.



Bron: EZ

Overzicht van geraadpleegde bronnen en literatuur

BCI, 2002	Syllabus Opleiding Vastgoedmarktanalyse, Buck Consultants International, SBV, Amsterdam, 2002
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg, diverse jaargangen
EZ, 2003	Monitoring Vestigingsklimaat, Ministerie van EZ, Den Haag, 2003
Gemeente, 2003	Werken langs de Zaan, 2003, Gemeente Zaanstad, 2003
ING, 2004	Ondernemen in Zaanstad-Wormerland, Economisch Bureau ING, Amsterdam, 2004
Kolpron, 2001	Structuurvisie Retail-leisure Gemeente Zaanstad, Kolpron Consultants BV, Rotterdam, 2001
KvK-ERBO	Enquête Regionale BedrijfsOntwikkeling, Kamer van Koophandel, Amsterdam, diverse jaargangen
KvK, 2003	Activiteiten ter versterking van de onderwijskolom VMBO-MBO-HBO en de contacten tussen het bedrijfsleven en het (beroeps)onderwijs, Kamer van Koophandel, Amsterdam, 2003
KvK, 2004	Regionaal-economische Monitor Zaanstreek, Kamer van Koophandel, Amsterdam, 2004
LISA	Lokaal InformatieSysteem Arbeidsmarkt, ETIN Adviseurs, Tilburg, diverse jaargangen
Locatus	Retail Locatie Verkenner, Locatus, Woerden, diverse jaren
Marlet e.a., 2004	Atlas voor gemeenten, G. Marlet en C. van Woerkens, Stichting Atlas voor Gemeenten, Utrecht, 2004
MKB, 2002	Het midden- en kleinbedrijf en de gemeente, MKB Nederland, Delft, 2002
NRC, 2004a	M maandblad NRC Handelsblad, augustus 2004
NRC, 2004b	Een baan naast de deur is er niet meer, NRC Handelsblad, 30 augustus 2004
OESO, 1998	Integrating distressed urban areas, OESO, Parijs, 1998
Politiemonitor, 2004	Politiemonitor Bevolking, Projectbureau Politiemonitor, Den Haag, 2004
Porter, 1995	The competitive advantage of the inner city, M. Porter, Harvard Business Review, mei-juni 1995
Rabobank	Bewerkingen van databestanden van de Rabobank, diverse jaren
TNO Inro, 1999	De economie van steden en stadsgewesten: verleden en toekomst, TNO Inro, Delft, 1999
VROM	Woningbehoefte-onderzoek, Ministerie van VROM, Den Haag, 2004
V&W, 2001	Verkeersgegevens. Jaarrapport 2001, Ministerie van V&W, 2001